

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษากระบวนการเรียนรู้เพื่อการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง : กรณีศึกษาปราชญ์เกษตรในเขตปฏิรูปที่ดินครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้า เอกสาร ตำรา บทความ วารสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการทำวิจัย ซึ่งรวบรวมสรุปเป็นสาระสำคัญและนำเสนอตามลำดับ ดังนี้

1. แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้
2. แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้
3. ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
 - 3.1 ความเป็นมาของคำนิยาม “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง”
 - 3.2 เศรษฐกิจพอเพียงนำมาประยุกต์ใช้กับภาคการเกษตร
 - 3.3 การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง
4. แนวคิดและประสบการณ์ความสำเร็จของปราชญ์เกษตร
5. กระบวนการของวิจัยเชิงกรณีศึกษา
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
7. กรอบแนวคิดการวิจัย

แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้

1. แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการเรียนรู้

พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 เมื่อวันที่ 25 มิถุนายน 2524 ทรงตรัสเกี่ยวกับลักษณะของการศึกษาหรือการเรียนรู้ว่า

“...ลักษณะของการศึกษาหรือการเรียนรู้นั้นมีอยู่สามลักษณะ ได้แก่ เรียนรู้ตามความคิดของผู้เ็นอย่างหนึ่ง เรียนรู้ด้วยการขบคิดพิจารณาของตนเองให้เหตุผลอย่างหนึ่งกับเรียนรู้จากการปฏิบัติฝึฝนจนประจักษ์ผลและเกิดความคล่องแคล่วชำนาญอีกอย่างหนึ่ง การเรียนรู้ทั้งสามลักษณะนี้จำเป็นต้องกระทำไปด้วยกันให้สอดคล้อง และอุดหนุนให้ส่งเสริมกัน จึงจะช่วยให้เกิดความรู้จริง พร้อมทั้งความสามารถที่จะนำมาใช้ทำการต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพได้...”

การเรียนรู้ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติมีหลักการสำคัญ ได้แก่ ผู้เรียนทุกคนสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ตลอดเวลาอย่างต่อเนื่องตามศักยภาพเป็นไปตามธรรมชาติ และสนองความต้องการการเรียนรู้ โดยการบูรณาการสัมพันธ์กับชีวิตจริงให้เกิดประโยชน์การเรียนรู้ของแต่ละบุคคลเป็นผลให้ประสบการณ์ที่ได้รับนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงภายในตัวบุคคล เป็นการพัฒนาตนเองโดยกิจกรรมและการเรียนรู้ของชุมชนที่เกิดจากการรวมกลุ่ม เพื่อแก้ปัญหาหรือการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม เหตุที่การเรียนรู้เป็นกระบวนการต่อเนื่องในการดำเนินชีวิตจึงต้องสร้างสภาวะที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ได้โดยตลอด (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2547: 5-6)

2. ความหมายของการเรียนรู้

การเรียนรู้ หมายถึง การแสดงให้เห็นถึงลักษณะของกระบวนการที่ต่อเนื่องของการเรียนโดยมีกระบวนการในการหาข้อมูล กระบวนการกำหนดปัญหา กระบวนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา (วิมลลักษณ์ ชูชาติ. 2540 : 15)

Mednick (1964 : 8) กล่าวในความหมายของการเรียนรู้ คือ ผลของการฝึกปฏิบัติทำให้พฤติกรรมเปลี่ยนแปลงอย่างถาวรเป็นนิสัย การเรียนรู้ไม่อาจสังเกตหรือเห็นได้โดยตรง การเรียนรู้เป็นเพียงตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อการกระทำ

Garry and Kingsley (อ้างถึงใน ศิริบุญ ศรีสุวรรณ. 2548 : 2) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้โดยทั่วไปว่า ลักษณะที่สำคัญของการเรียนรู้ประกอบด้วย 3 ประการ คือ การเรียนรู้เกิดขึ้นได้ต้องมีวัตถุประสงค์หรือแรงจูงใจ อินทรีย์พยายามตอบสนองหลาย ๆ ทางเพื่อนำไปสู่การแก้ไขของปัญหา การตอบสนองที่ถูกต้องจะเป็นโดยบังเอิญ โดยการคิดมาก่อนก็ตามจะช่วยให้เกิดการกระทำใหม่หรือการกระทำเดิม เปลี่ยนแปลงซึ่งอินทรีย์ได้คัดแปลงการตอบสนองนี้ให้เกิดเป็นนิสัย

สุรางค์ ไก่ฉัตรกุล (2541 : 20) กล่าวว่า การเรียนรู้ หมายถึงการเปลี่ยนพฤติกรรมซึ่งเป็นผลเนื่องมาจากประสบการณ์ที่คนเรามีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมหรือจากการฝึกหัด รวมทั้งการเปลี่ยนปริมาณความรู้และทักษะตามที่หลักสูตรได้วางไว้ ครูมีหน้าที่จัดประสบการณ์ในห้องเรียน เพื่อช่วยให้นักเรียนเปลี่ยนพฤติกรรมตามวัตถุประสงค์ของแต่ละบทเรียน ดังนั้น ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ซึ่งเป็นรากฐานของการสอนที่มีประสิทธิภาพ

ราตรี โลหะมาศ (2543 : 6-7) กล่าวว่า เพื่อให้การเรียนรู้เป็นไปอย่างได้ผลควรยึดหลักดังนี้

1. การเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการอย่างมีชีวิตชีวา ผู้เรียนจะได้มีความรับผิดชอบและมีส่วนร่วมในกิจกรรม
2. การเรียนรู้เกิดขึ้นได้จากแหล่งต่าง ๆ กัน มิใช่จากแหล่งใดแหล่งหนึ่งเพียงแหล่งเดียว ประสบการณ์ความรู้ที่นักเรียนคิดแต่ละบุคคล ถือว่าเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญ

3. การเรียนรู้ที่ดีจะต้องเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการสร้างความรู้ ความเข้าใจด้วยตนเอง จึงจะช่วยให้ผู้เรียนเป็นผู้ค้นพบด้วยตัวเอง มีส่วนช่วยให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและจดจำได้ดี

4. การเรียนรู้กระบวนการเรียนรู้มีความสำคัญหากผู้เรียนเข้าใจและมีทักษะในเรื่องกระบวนการเรียนรู้แล้วจะสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาความรู้และคำตอบต่าง ๆ ที่ต้องการ

5. การเรียนรู้ที่มีความหมายแก่ผู้เรียน คือการเรียนรู้สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

สร้อยตระกูล อรรถมานะ (2536 : 31) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ว่า การเรียนรู้เป็นแนวคิดหนึ่งเกี่ยวกับการศึกษาพฤติกรรม เพราะการเรียนรู้ส่งผลให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้ ทั้งพฤติกรรมที่บุคคลแสดงออกเปิดเผย (Overt Behavior) ประเด็นสำคัญของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่กล่าวมานั้นจะสังเกตเห็นได้ว่าเป็นสิ่งที่มาจากความตั้งใจฝึกฝนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในตัว ดังนั้น พฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้จึงเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากความตั้งใจ (Voluntary Behavior) มิใช่เป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นโดยไม่มีสาเหตุหรือเกิดขึ้นโดยบังเอิญ

จากความหมายของการเรียนรู้ดังกล่าวสรุปได้ว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ผู้ปฏิบัติสามารถเรียนรู้ได้จากแหล่งต่าง ๆ จากความรู้ ความสามารถของตนเอง และนำไปใช้ในชีวิตเพื่อประโยชน์สุขของตนเอง ซึ่งการเรียนรู้ที่ได้มีการฝึกฝนหรือปฏิบัติอย่างตั้งใจ ถือว่าเป็นประสบการณ์ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวรได้

3. แนวคิดและทฤษฎีการเรียนรู้

ทฤษฎีการเรียนรู้ (Learning Theory) การเรียนรู้ คือ กระบวนการที่ทำให้คนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและความคิด คนสามารถเรียนรู้ได้จากการได้ยิน การสัมผัส การอ่าน การใช้เทคโนโลยี การเรียนรู้ของเด็กและผู้ใหญ่จะแตกต่างกัน เด็กจะเรียนรู้ด้วยการเรียนในห้อง การซักถาม ผู้ใหญ่มักเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ที่มีอยู่ แต่การเรียนรู้จะเกิดขึ้นจากประสบการณ์ที่ผู้สอนนำเสนอโดยการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนและผู้เรียน ผู้สอนจะเป็นผู้ที่สร้างบรรยากาศทางจิตวิทยาที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ ที่จะให้เกิดขึ้นเป็นรูปแบบใดก็ได้ เช่น ความเป็นกันเอง ความเข้มงวดกวดขัน หรือความไม่มีระเบียบวินัย สิ่งเหล่านี้ผู้สอนจะเป็นผู้สร้างเงื่อนไขและสถานการณ์เรียนรู้ให้กับผู้เรียน ดังนั้นผู้สอนจะต้องพิจารณาเลือกรูปแบบการสอน รวมทั้งการสร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้เรียน

3.1 ทฤษฎีการเรียนรู้กลุ่มปัญญานิยม (Cognitive Theory)

เป็นทฤษฎีที่เชื่อว่า “การเรียนรู้ของมนุษย์ไม่ใช่เรื่องของพฤติกรรมที่เกิดจากกระบวนการตอบสนองต่อสิ่งเร้าเพียงเท่านั้น การเรียนรู้ของมนุษย์มีความซับซ้อนมากกว่านั้น การเรียนรู้เป็นกระบวนการทางความคิดที่เกิดจากการสะสมข้อมูลและการดึงข้อมูลออกมาใช้ในการกระทำและแก้ปัญหาต่าง ๆ การเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสติปัญญาของมนุษย์ในการที่จะสร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่ตนเอง” (ทิสนา แคมมณี. 2550 : 59) ทฤษฎีการเรียนรู้ในกลุ่มนี้อธิบายว่า การเรียนรู้เป็นผลของกระบวนการคิด ความเข้าใจ การรับรู้สิ่งเร้าที่มากระตุ้นผสมผสานกับประสบการณ์ในอดีตที่ผ่านมาของบุคคลทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้น ซึ่งการผสมผสานระหว่างประสบการณ์ที่ได้รับในปัจจุบันกับประสบการณ์ในอดีตจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการทางปัญญาเข้ามามีอิทธิพลในการเรียนรู้ด้วย ทฤษฎีกลุ่มนี้จึงเน้นกระบวนการทางปัญญา (Cognitive Process) มากกว่าการวางเงื่อนไขเพื่อให้เกิดพฤติกรรม ทฤษฎีการเรียนรู้ในกลุ่มนี้ที่สำคัญ ๆ คือ ทฤษฎีเกสตัลท์ ทฤษฎีสนาม ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญา และทฤษฎีการเรียนรู้อย่างมีความหมาย

3.1.1 ทฤษฎีเกสตัลท์ (Gestalt Theory)

แนวความคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ของทฤษฎีนี้ คือ การเรียนรู้เป็นกระบวนการทางความคิด ซึ่งเป็นกระบวนการภายในตัวมนุษย์ บุคคลจะเรียนรู้จากสิ่งเร้าที่เป็นส่วนรวมได้ดีกว่าส่วนย่อย หลักการจัดการเรียนการสอนตามทฤษฎีนี้จะเน้นที่กระบวนการคิด การสอนโดยเสนอภาพรวมก่อนการเสนอส่วนย่อย ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีประสบการณ์มากและหลากหลาย ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนสามารถคิดแก้ปัญหา คิดริเริ่ม และเกิดการเรียนรู้แบบหยั่งเห็นได้

สรุปได้ว่า ลักษณะการเรียนรู้เป็นกระบวนการทางความคิดที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ มนุษย์จะมองและเข้าใจจากสิ่งเร้าที่เป็นส่วนรวมได้ก่อน แล้วค่อยมาแจกแจงรายละเอียด

3.1.2 ทฤษฎีสนาม (Field Theory)

แนวความคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ของทฤษฎีนี้ คือ การเรียนรู้เกิดขึ้นเมื่อบุคคลมีแรงจูงใจหรือแรงขับที่จะกระทำไปสู่จุดหมายปลายทางที่ตนต้องการ ตามหลักการจัดการเรียนการสอนตามทฤษฎีนี้เน้นการเข้าไปอยู่ใน “โลก” ของผู้เรียน การสร้างแรงจูงใจหรือแรงขับโดยการจัดสิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพและจิตวิทยาให้ดึงดูดความสนใจและตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียนเป็นสิ่งจำเป็นในการช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้

สรุปได้ว่าลักษณะการเรียนรู้เกิดจากแรงจูงใจในเป้าหมายของผู้เรียน โดยใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่รอบ ๆ ตัว มาใช้อย่างคุ้มค่าเพื่อให้เกิดการเรียนรู้

3.1.3 เรียนรู้ตามทฤษฎีของ Bloom (Bloom's Taxonomy)

ความรู้ตามทฤษฎีของ Bloom แบ่งเป็น 6 ระดับ คือ 1) ความรู้ที่เกิดจากความจำ (Knowledge) ซึ่งเป็นระดับต่ำสุด 2) ความเข้าใจ (Comprehend) 3) การประยุกต์ (Application) 4) การวิเคราะห์ (Analysis) 5) สามารถแก้ปัญหา ตรวจสอบได้ 6) การสังเคราะห์ (Synthesis) สามารถนำส่วนต่าง ๆ มาประกอบเป็นรูปแบบใหม่ได้ให้แตกต่างจากรูปเดิม เน้นโครงสร้างใหม่ การประเมินค่า (Evaluation) วัดได้ และตัดสินได้ว่าอะไรถูกหรืออะไรผิด ประกอบการตัดสินใจบนพื้นฐานของเหตุผลและเกณฑ์ที่แน่ชัด

3.1.4 ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญา (Intellectual Development Theory)

แนวความคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ของทฤษฎีนี้เน้นเรื่องพัฒนาการทางสติปัญญาของบุคคลที่เป็นไปตามวัยและเชื่อว่ามนุษย์เลือกรับรู้สิ่งที่ตนเองสนใจ และการเรียนรู้เกิดจากกระบวนการการค้นพบด้วยตนเอง หลักการจัดการเรียนการสอนตามทฤษฎีนี้ คือ ดำเนินถึงพัฒนาการทางสติปัญญาของผู้เรียนและจัดประสบการณ์ให้ผู้เรียนอย่างเหมาะสมกับพัฒนาการนั้น ให้ผู้เรียนได้มีประสบการณ์และมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมมาก ๆ ควรให้เด็กได้ค้นพบการเรียนรู้ด้วยตนเอง ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้คิดอย่างอิสระ และสอนการคิดแบบรวบยอดเพื่อช่วยส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ของผู้เรียน

สรุปได้ว่าลักษณะการเรียนรู้ถูกค้นพบด้วยตัวเอง ด้วยการพิจารณาจากประสบการณ์ที่มีอยู่เพื่อนำไปพัฒนาให้สิ่งที่ต้องการค้นพบให้ดีขึ้นกว่าเดิม

3.1.5 ทฤษฎีการเรียนรู้ของมาสโลว์

แนวความคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ของทฤษฎีนี้ คือ มนุษย์ทุกคนมีความต้องการพื้นฐานตามธรรมชาติเป็นลำดับขั้น และต้องการที่จะรู้จักตนเองและพัฒนาตนเอง ตามหลักการจัดการเรียนการสอนตามทฤษฎีนี้เน้นการเข้าถึงความต้องการพื้นฐานของผู้เรียน และตอบสนองความต้องการพื้นฐานนั้นอย่างพอเพียง ให้อิสรภาพและเสรีภาพแก่ผู้เรียนในการเรียนรู้ มีการจัดบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ ซึ่งช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดประสบการณ์ในการรู้จักตนเองตามสภาพความเป็นจริง

สรุปได้ว่าลักษณะการเรียนรู้โดยมีบรรยากาศที่เอื้อต่อผู้เรียน เป็นการสร้างโอกาสให้ผู้เรียนได้มีประสบการณ์และรู้จักตนเองตามสภาพเป็นจริง

3.1.6 ทฤษฎีการเรียนรู้ของบรูเนอร์

แนวคิดของทฤษฎีนี้มีความเชื่อว่าการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้เมื่อผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เพื่อนำไปสู่การค้นพบ การแก้ปัญหา บรูเนอร์ เรียกว่า เป็นวิธีการเรียนรู้โดยการค้นพบ (Discovery Approach) แนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีการเรียนรู้โดยการค้นพบ ได้แก่

1. การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้วยตนเองการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลจากการปฏิสัมพันธ์ นอกจากจะเกิดขึ้นด้วยตัวผู้เรียนแล้วยังเป็นผลที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสิ่งแวดล้อมด้วย

2. ผู้เรียนแต่ละคนมีประสบการณ์และพื้นฐานความรู้แตกต่างกัน การเรียนรู้เกิดขึ้นได้จากการที่ผู้เรียนสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่พบใหม่กับประสบการณ์เดิม แล้วกลายเป็นความรู้ใหม่

สรุปได้ว่าลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวผู้เรียนต้องเรียนรู้ด้วยตนเองและมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ผู้เรียนจะต้องสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่พบใหม่กับประสบการณ์เดิม (Bruner, 1963 : 1-54)

3.1.7 ทฤษฎีการเรียนรู้ Construction ของ Papert

ทฤษฎีนี้ยึดหลักการว่า การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ดีเมื่อผู้เรียนมีส่วนร่วมในการสร้างสิ่งที่มีความหมายต่อตนเองและที่ผู้เรียนชอบและสนใจ ดังนั้น การที่ผู้เรียนมีโอกาสเลือกที่จะสร้างอะไรได้มากเท่าไร ผู้เรียนก็เต็มใจมีส่วนร่วมและทำงานนั้น นอกจากนั้นการที่ผู้เรียนสามารถเชื่อมโยงสิ่งที่ลงมือทำมากเท่าไร ผู้เรียนก็สามารถเชื่อมโยงความรู้ใหม่เข้ากับความรู้เดิมหรือประสบการณ์เดิมมากขึ้นเท่านั้น และจะเป็นความรู้ที่มีความหมายและยาวนาน (ชัยอนันต์ สมุทรวณิช, 2541 : 3-8)

สรุปได้ว่าลักษณะของการเรียนรู้ผู้เรียนต้องลงมือกระทำกิจกรรมด้วยตนเองตามความชอบและความสนใจจึงจะเกิดการเรียนรู้ ในกระบวนการเรียนรู้จะมีลักษณะทางสังคมเกิดขึ้นโดยการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม การเรียนรู้จะเกิดขึ้นเมื่อผู้เรียนมีการร่วมมือกับบุคคลอื่น

3.1.8 ทฤษฎีการเรียนรู้พุทธินิยม (Cognitive Learning Theories)

ทฤษฎีการเรียนรู้ในกลุ่มพุทธินิยมนี้ให้ความสำคัญกับความสามารถในการตั้งวัตถุประสงค์ การวางแผน ความตั้งใจ ความคิด ความจำ การคัดเลือก การให้ความหมายกับสิ่งเร้าต่าง ๆ ที่ได้จากประสบการณ์

3.1.9 การเรียนรู้แบบสร้างสรรค์ (Constructivism)

เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ผู้เรียนต้องแสวงหาความรู้และสร้างความรู้ความเข้าใจขึ้นด้วยตนเอง ความเจริญงอกงามในความรู้จะเกิดขึ้นต่อเมื่อผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับคนอื่นหรือได้พบสิ่งใหม่แล้วนำความรู้ที่มีอยู่มาเชื่อมโยง ตรวจสอบกับสิ่งใหม่

สรุปลักษณะของการเรียนรู้ไว้ว่า การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนด้วยกันเองโดยสื่อสารด้วยการพูดหรือการเขียน ผู้เรียนสามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็น มีการแบ่งปันทรัพยากรการเรียนรู้รวมทั้งเป็นกำลังใจซึ่งกันและกัน มีความสำเร็จร่วมกัน (Participation)

กล่าวโดยสรุป ลักษณะของการเรียนรู้ของมนุษย์เป็นกระบวนการโดยมีการเชื่อมโยงขั้นตอนการเรียนรู้ตั้งแต่การจำ การใช้ความคิด ลงมือปฏิบัติจริงด้วยตนเองอย่างต่อเนื่องเป็นระบบ การสังเคราะห์ทฤษฎี การเรียนรู้ดังกล่าวข้างต้น พบว่า การเรียนรู้ของมนุษย์มีขั้นตอนของกระบวนการที่สำคัญ ดังนี้

Self-learning เป็นกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยผู้เรียนต้องแสวงหาความรู้และสร้างความเข้าใจด้วยตัวเองและมีกระบวนการคิดเพื่อเชื่อมโยงให้เกิดความรู้ใหม่

Interaction เป็นกระบวนการเรียนรู้ โดยมีปฏิสัมพันธ์ของผู้เรียนและผู้ร่วมเรียนด้วยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และการแบ่งปันภูมิปัญญาที่มีอยู่เพื่อให้เกิดความก้าวหน้ายิ่งขึ้นในความรู้ที่มีอยู่ และเกิดการขยายเครือข่ายประสบการณ์จากการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง

Participation เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม มีการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ที่ทุกคนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ให้ประสบผลสำเร็จของกลุ่ม จึงนับได้ว่าเป็นกระบวนการที่เน้นการเรียนรู้เป็นกลุ่ม

Process เป็นการเรียนรู้ที่มีกระบวนการ โดยมีขั้นตอนของการเชื่อมโยงที่มีความต่อเนื่องกันตั้งแต่ต้นจนจบการเรียนรู้

Application เป็นการเรียนรู้ด้วยการเอาประสบการณ์ที่มีอยู่มาสัมพันธ์กับสิ่งที่ได้พบใหม่ ทำให้กลายเป็นความรู้ใหม่ ผลจากการต่อยอดหรือเป็นองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกันกับผู้ที่มีส่วนร่วม แล้วนำความรู้ที่มีอยู่มาเชื่อมโยงตรวจสอบกับสิ่งใหม่ๆ และสามารถนำองค์ความรู้หรือกระบวนการที่ได้เรียนไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิต

4. การเรียนรู้อย่างเป็นระบบของมนุษย์

การเรียนรู้ของมนุษย์เป็นกระบวนการที่มีขั้นตอนอย่างเป็นระบบสอดคล้องกับทฤษฎีและหลักการเรียนรู้มี ดังนี้

4.1 กระบวนการสร้างค่านิยม มุ่งเน้นให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึกรับเห็นคุณค่าตนเองมีขั้นตอนรูปแบบ ดังนี้

ขั้นที่หนึ่ง สังเกต เป็นการพิจารณาการกระทำที่เหมาะสมและไม่เหมาะสม รับรู้ความหมายจำแนกการกระทำที่แตกต่างกัน

ขั้นที่สอง ประเมินเชิงเหตุผล การแสดงความคิดเห็น วิเคราะห์ วิวิจารณ์ การกระทำของตัวละครหรือบุคคลในสถานการณ์ต่าง ๆ ว่าเหมาะสมหรือไม่เหมาะสม เหตุใด

ขั้นที่สาม กำหนดค่านิยม แสดงความเชื่อ ความพอใจในการกระทำที่ควรกระทำในสถานการณ์ต่าง ๆ พร้อมเหตุผล

ขั้นที่สี่ วางแผนปฏิบัติ กำหนดแนวปฏิบัติในสถานการณ์จริงโดยมีครูร่วมรับทราบกติกา การกระทำ และสำรวจสิ่งที่ผู้เรียนต้องการจะได้รับเมื่อได้กระทำดีแล้ว

ขั้นที่ห้า ปฏิบัติด้วยความชื่นชม ระหว่างการปฏิบัติงานเพื่อช่วยให้ผู้เรียนเกิดความชื่นชมยินดี

4.2 กระบวนการคิดเป็น เพื่อการดำรงชีวิตในสังคมไทย การแสดงศักยภาพของมนุษย์ในการชี้นำชะตาชีวิตของตนเอง โดยการพยายามปรับตัวเองและสิ่งแวดล้อมให้ผสมผสานกลมกลืนกันด้วยกระบวนการแก้ไขปัญหามาจากข้อมูล 3 ด้าน ประกอบด้วย ข้อมูลตนเอง ข้อมูลสังคม และสิ่งแวดล้อม และข้อมูลทางวิชาการ เพื่อเป้าหมายที่สำคัญคือความสุข มีขั้นตอนรูปแบบ ดังนี้

ขั้นที่หนึ่ง สืบค้นหาปัญหาเผชิญสถานการณ์ในวิถีการดำรงชีวิตที่ประสบมากับตนเอง

ขั้นที่สอง รวบรวมข้อมูลและผสมผสานข้อมูลให้ครบ 3 ด้าน

ขั้นที่สาม การตัดสินใจอย่างมีเป้าหมาย เมื่อมีข้อมูลแล้วนำมาหาทางเลือกที่ดีที่สุดในการแก้ปัญหา คือทางเลือกที่เกื้อกูลต่อชีวิต

ขั้นที่สี่ ปฏิบัติและตรวจสอบ เป็นการลงมือปฏิบัติจริงด้วยตนเองหรือร่วมมือกับกลุ่มตามแผนที่กำหนด

ขั้นที่ห้า ประเมินผลและวางแผนพัฒนา การปฏิบัติประสบผลสำเร็จมากน้อยเพียงใด มีปัญหา อุปสรรค และเกิดผลดี ผลเสียอะไรบ้าง เพื่อวางแผนงานที่จะพัฒนาปรับปรุงการปฏิบัติให้ได้ผลสมบูรณ์ขึ้นหรือพัฒนาเรื่องใหม่ต่อไป

4.3 การปฏิบัติ เพื่อมุ่งให้ผู้เรียนปฏิบัติจนเกิดทักษะ มีขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่หนึ่ง สังเกตรับรู้ ผู้เรียนเห็นตัวอย่างหลากหลายจนเกิดความเข้าใจและสรุปความคิดรวบยอด

ขั้นที่สอง ทำตามแบบ ทำตามตัวอย่างที่แสดงให้เห็นทีละขั้นตอนจากขั้นพื้นฐานไปสู่งานที่ซับซ้อนขึ้น

ขั้นที่สาม เป็นการฝึกปฏิบัติตามขั้นตอนตั้งแต่ต้นจนจบด้วยตัวเองโดยไม่มีแบบ

ขั้นที่สี่ ฝึกให้ชำนาญ ผู้เรียนปฏิบัติด้วยตนเองจนเกิดความชำนาญทำได้โดยอัตโนมัติ ซึ่งอาจเป็นชิ้นงานเดิมหรือชิ้นงานใหม่

4.4 กระบวนการสร้างเจตคติ เน้นความรู้สึที่ดีต่อสิ่งที่เรียน อาจเป็นความคิด หลักการ การกระทำ เหตุการณ์ สถานการณ์ ฯลฯ มีขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่หนึ่ง สังเกต พิจารณาข้อมูล เหตุการณ์ การกระทำที่เกี่ยวข้องกับการมีเจตคติที่ดีและไม่ดี

ขั้นที่สอง วิเคราะห์ พิจารณาผลที่เกิดขึ้นตามมา แยกเป็นการกระทำที่เหมาะสม

ขั้นที่สาม สรุป การรวบรวมข้อมูลเป็นหลักการ แนวคิด แนวปฏิบัติ

4.5 กระบวนการแก้ปัญหา ต้องการให้ผู้เรียนเกิดความคิด หาวิธีการแก้ปัญหาต่าง ๆ มีขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่หนึ่ง สังเกต ศึกษาข้อมูล รับรู้และทำความเข้าใจในปัญหาจนสามารถสรุปและตระหนักในปัญหานั้น

ขั้นที่สอง วิเคราะห์ ผู้เรียนอภิปรายหรือแสดงความคิดเห็นเพื่อแยกแยะประเด็นปัญหา สภาพ สาเหตุ และลำดับความสำคัญของปัญหา

ขั้นที่สาม สร้างทางเลือก การแก้ปัญหาอย่างหลากหลาย ซึ่งอาจมีการทดลอง ค้นคว้า ตรวจสอบเพื่อเป็นข้อมูลประกอบการทำกิจกรรมกลุ่มและควรมีกำหนดหน้าที่ในการทำงาน

ขั้นที่สี่ เก็บข้อมูลประเมินทางเลือก ปฏิบัติตามแผนงานและบันทึกการปฏิบัติงาน เพื่อรายงานและตรวจสอบความถูกต้องของทางเลือก

ขั้นที่ห้า สรุป ผู้เรียนสังเคราะห์ความรู้ด้วยตนเอง ซึ่งอาจจัดทำในรูปของรายงาน

4.6 กระบวนการสร้างความตระหนัก กระตุ้นให้เกิดความสนใจเอาใจใส่รับรู้ เห็นคุณค่าในปรากฏการณ์หรือพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมทั้งเป็นรูปธรรมและนามธรรม มีขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่หนึ่ง สังเกต ต้องการให้ผู้เรียนสนใจ เอาใจใส่ และเห็นคุณค่า .

ขั้นที่สอง วิจาร์ณ ให้ตัวอย่างสถานการณ์ ประสบการณ์ตรง เพื่อให้ผู้เรียนได้วิเคราะห์หาสาเหตุและผลดีผลเสียที่เกิดขึ้นในระยะสั้นและระยะยาว

ขั้นที่สาม สรุป อภิปรายหรือหลักฐานมาสนับสนุนคุณค่าของสิ่งที่ต้องตระหนัก และวางแผนเป้าหมายที่จะพัฒนาตนเอง

สรุปได้ว่า การเรียนรู้ที่แท้จริงนั้นจะต้องวัดจากผลการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น (ซึ่งอาจเป็น ความรู้ ความเข้าใจ ทักษะเจตคติ และคุณลักษณะ) จากกระบวนการที่บุคคลรับรู้และจัดกระทำต่อสิ่งเร้าต่าง ๆ เพื่อสร้างความหมายของสิ่งเร้า (สิ่งที่เรียนรู้) นั้นเชื่อมโยงกับความรู้และประสบการณ์เดิมของตนจนเกิดเป็นความหมายที่ตนเข้าใจอย่างแท้จริงและสามารถอธิบายความเข้าใจของตนได้

แนวคิด ทฤษฎี เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้

1. แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้

ทิสนา แชมมณี (2544 : 1-3) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นการดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนในการเรียนรู้โดยใช้วิธีการเรียนรู้รูปแบบต่าง ๆ เช่น การฟัง การอ่าน การโต้ตอบกับผู้อื่น การซักถาม การเขียน การสังเกต การจดจำ การเลียนแบบ การดูตัวอย่าง การลงมือทำ การคิด (เปรียบเทียบวิเคราะห์ ไตร่ตรอง ฯลฯ) การลงมือทำ เป็นต้น

ทักษะกระบวนการมีขั้นตอนดังนี้

1. ตระหนักในปัญหาและความจำเป็น โดยการยกตัวอย่างและกระตุ้นให้ผู้เรียนตระหนักในปัญหาความจำเป็นของเรื่องนั้น ๆ โดยใช้สื่อประกอบการศึกษา เช่น รูปภาพ วิดีทัศน์ กรณียตัวอย่าง เป็นต้น

2. ทดวิเคราะห์วิจารณ์ เป็นการกระตุ้นให้ผู้เรียนได้คิดวิเคราะห์วิจารณ์ตอบคำถาม

3. สร้างทางเลือกให้หลากหลาย ให้ผู้เรียนแสวงหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหาอย่างหลากหลาย โดยร่วมกันคิดเสนอทางเลือก และอภิปรายข้อดีข้อเสีย

4. ประเมินและเลือกทางเลือก ผู้เรียนพิจารณาตัดสินใจเลือกแนวทางในการแก้ปัญหา

5. กำหนดและลำดับขั้นตอนในการปฏิบัติโดยศึกษาข้อมูลขั้นพื้นฐาน กำหนดวัตถุประสงค์ กำหนดขั้นตอนการทำงาน กำหนดผู้รับผิดชอบ กำหนดระยะเวลาการทำงาน และกำหนดวิธีการประเมิน

6. ปฏิบัติด้วยความซื่อสัตย์ ผู้เรียนปฏิบัติตามขั้นตอนด้วยความสนใจ

7. ประเมินระหว่างปฏิบัติ ผู้เรียนสำรวจปัญหาอุปสรรคในการปฏิบัติงาน โดยการซักถาม อภิปรายและแลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็น มีการประเมินผลการปฏิบัติงานตามขั้นตอนที่กำหนดไว้

8. ปรับปรุงให้ดีขึ้นอยู่เสมอ เป็นแนวทางในการพัฒนางานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

9. ประเมินผลรวมเพื่อให้เกิดความภูมิใจ คือผลสรุปการดำเนินงานโดยการเปรียบเทียบผลงานกับวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ และผลพลอยได้อื่น ๆ

จากขั้นตอนดังกล่าวจะพบว่า กระบวนการเรียนรู้ไม่สามารถเกิดขึ้นลอย ๆ ได้ จำเป็นต้องมีสาระที่เรียนรู้ควบคู่ไปด้วยกันเสมอ กล่าวคือ การใช้กระบวนการเรียนรู้หรือวิธีการเรียนรู้เพื่อที่จะเรียนรู้เรื่องราวต่าง ๆ แล้ว ผลที่ตามมานั้นอาจจะเข้าใจหรือไม่เข้าใจเรื่องนั้นก็ไม่ได้แต่สิ่งที่เกิดขึ้นควบคู่กันไปนั้น คือ กระบวนการหรือวิธีการในการเรียนรู้นั่นเอง

นอกจากนี้ ทิสนา แชมมณี ยังได้กล่าวถึงกระบวนการสร้างความตระหนัก ว่าเป็นแรงกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความสนใจ ความเอาใจใส่ รับรู้ เห็นคุณค่าในปรากฏการณ์หรือพฤติกรรมต่าง ๆ โดยมีขั้นตอนดังนี้

1. สังเกต ให้ข้อมูลที่ต้องการให้ผู้เรียนเกิดความสนใจ เอาใจใส่ และเห็นคุณค่า
2. วิจักษ์ ให้ตัวอย่าง สถานการณ์ ประสบการณ์ตรง เพื่อให้ผู้เรียน ได้วิเคราะห์หาสาเหตุและผลดีผลเสีย
3. สรุป ให้อภิปรายหาข้อมูล หรือหลักฐานมาสนับสนุนคุณค่าของสิ่งที่จะต้องตระหนักและวางเป้าหมายที่จะพัฒนา

นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ยังเป็น (Social Process) เนื่องจากบุคคลต้องอยู่ในสังคมซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อตนเอง การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เช่น การแลกเปลี่ยนข้อมูล และมุมมองกับผู้อื่นจึงเป็นสิ่งจำเป็นและสามารถกระตุ้นการเรียนรู้และขยายขอบเขตของความรู้ด้วย (ทิสนา แชมมณี. 2544 : 11) และกระบวนการเรียนรู้มีลักษณะเป็นพลวัต (Dynamic) และเป็นกลไกสำหรับการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ การทำความเข้าใจและอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงหรือความเคลื่อนไหวของชีวิตมนุษย์ จึงหยิบยกเอากระบวนการเรียนรู้มาพิจารณา เพราะการเรียนรู้เป็นหัวใจหรือแกนกลางของความเคลื่อนไหวการศึกษา ดังนั้น การเรียนรู้จึงประกอบด้วยกระบวนการดังนี้ (วิมลลักษณ์ ชูชาติ. 2540 : 7-8)

1. การวิเคราะห์และสังเคราะห์ปัญหาของตนเอง รวมทั้งเชื่อมโยงสิ่งเหล่านี้เข้ากับสังคม
2. การแสวงหาทางออกที่เหมาะสมกับตนเองด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การศึกษาดูงาน และการเรียนรู้ผ่านสื่อต่าง ๆ
3. การสร้างสรรค์กิจกรรมที่เป็นผลจากการตัดสินใจของตนเอง
4. การประเมินผลกิจกรรมและนำผลที่ได้ไปแก้ไขปรับปรุงกระบวนการทั้งหมด

2. กระบวนการเรียนรู้ (Learning Process)

กระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) เป็นการดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนหรือเป็น การใช้วิธีการต่าง ๆ ที่ช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้และการเรียนรู้ในที่นี้ หมายถึง ผลการเรียนรู้ (Learning Outcome) ซึ่งได้แก่ความรู้ความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ ความสามารถในการกระทำการใช้ทักษะในกระบวนการต่าง ๆ รวมทั้งความรู้สึกรู้สึกหรือเจตคติอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้หรือการใช้วิธีการเรียนรู้และกล่าวอีกในหนึ่งว่า การเรียนรู้มีลักษณะเป็นทั้งผลรับอันเป็นเป้าหมายปลายทาง(Ends) และวิธีการ (Means) ที่นำไปสู่เป้าหมาย ซึ่งลักษณะทั้งสองเป็นองค์ประกอบที่สัมพันธ์กันและส่งผลกระทบต่อกัน หากบุคคลมีกระบวนการแสวงหาความรู้ที่ดีมี

ประสิทธิภาพและเหมาะสมกับตน บุคคลนั้นย่อมมีโอกาที่จะเกิดความรู้ความเข้าใจในสาระหรือกระบวนการต่าง ๆ ได้อย่างกระจ่างต้องแท้และลึกซึ้ง เกิดความรู้สึกรู้หรือเจตคติไปในทางที่เหมาะสมและเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านการกระทำหรือพฤติกรรมไปในทางที่พึงประสงค์ (ทิสนา แคมมณี. 2545 : 3)

สุวิทย์ หิรัญยานนท์ (2540 : 199) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง แบบแผนที่มีระเบียบ วิธีการ ลำดับการ หรือลำดับก่อนหลังอย่างมีระเบียบ ทำให้เกิดผลในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น กระบวนการเรียนรู้ในสิ่งใดก็ตาม ต้องมีแบบแผนวิธีการก่อนหลังจึงจะทำให้เกิดการเรียนรู้ในสิ่งนั้นๆ

คณะกรรมการการปฏิรูปการเรียนรู้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ส.ก.ศ.) ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ไว้ ดังนี้

มาตรา 24 กระบวนการเรียนรู้ ต้องจัดเนื้อหาสาระและกิจกรรมต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับความสนใจ ความถนัด และความแตกต่างของผู้เรียน ฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ และการประยุกต์ใช้เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหา ให้ผู้เรียนเรียนรู้จากประสบการณ์จริง มีการฝึกการปฏิบัติให้ทำได้ คิดเป็น ทำเป็น รักการอ่าน และเกิดการใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง ผสมผสานสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างสมดุล รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยม และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ไว้ในทุกวิชา ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียน อำนวยความสะดวกให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ และใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้ ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้ไปพร้อมกันจากสื่อและแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย พ่อแม่ ผู้ปกครอง และชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ตลอดเวลาทุกสถานที่ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2547 : 8)

3. ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์

การสร้างสรรค์และตั้งสมมุติปัญญายเป็นกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ท่ามกลางสภาพแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีพัฒนาการอันยาวนาน ธรรมชาติของการเรียนรู้ของมนุษย์จึงมีความสำคัญและถือได้ว่าเป็นศักยภาพอันยิ่งใหญ่ของมนุษย์ ถึงแม้ว่ามนุษย์จะสามารถพัฒนาความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างทันสมัยและต่อเนื่อง และได้พัฒนาการเรียนรู้ด้วยวิทยาการก้าวหน้าที่เรียกว่า เทคโนโลยีข้อมูลข่าวสาร (Information Technology) มีทางด่วนข้อมูลข่าวสาร มีระบบเครือข่ายข้อมูลนานาชาติที่มีประสิทธิภาพ และคนธรรมดาสามัญทุกคนแห่งสามารถเรียนรู้ข้อมูลข่าวสารและเข้าถึงองค์ความรู้ได้อย่างกว้างขวางลึกซึ้ง และรวดเร็ว แต่โดยคู่ขนานกัน มนุษย์ยังต้องเรียนรู้จากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน และเรียนรู้จากโลกกายภาพอันเป็นสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่เกื้อกูลชีวิตมนุษย์ตลอดมา กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ได้สั่งสมไว้เป็นมรดกทางปัญญา จึงยังคงมีความสำคัญ

ควบคู่ไปกับการเรียนรู้ด้วยวิชาการก้าวหน้าดังกล่าว นอกจากนี้ ประเวศ วะสี (อ้างถึงใน อารณมณีรัตน์, 2546 : 13) ได้ให้ข้อคิดไว้ว่า การเรียนรู้ในวิถีการปฏิบัติและการเปลี่ยนแปลงจริงในชีวิตและสังคม ย่อมมีความแตกต่างหลากหลายกันไปตามสภาพ เพื่อให้รู้พอ รู้ทัน รู้เผชิญ และรู้จัดระบบชีวิตและสังคมให้อยู่ในดุลยภาพในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงได้

4. การเรียนรู้อย่างเป็นกระบวนการ (Process Learning)

ชัชอนันต์ สมุทรวณิช (2541 : 3-8) เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้อย่างเป็นกระบวนการว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีการเชื่อมโยงระดับการเรียนรู้ตั้งแต่การรู้จำ รู้จัก รู้แจ้งซึ่งหมายถึงการรู้จำ เป็นการเรียนรู้เพราะคนบอก คนสั่งสอน การรู้จัก เป็นการเรียนรู้จากการรู้จัดหาเหตุผลหรือพยายามเชื่อมโยงเรื่องราว ปรากฏการณ์ต่าง ๆ เป็นการเรียนรู้ที่ใช้ความคิด จะยังคิดเป็นคิดบ่อย ๆ คิดไตร่ตรอง ทบทวนอยู่เรื่อย ๆ ความรู้ก็จะยิ่งยกระดับให้สูงขึ้น การรู้แจ้งเป็นการเรียนรู้ที่มีการค้นพบด้วยตนเองเป็นการสร้างความรู้ความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งโดยตัวผู้เรียนเอง

5. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

ลีลาภรณ์ นาคพรพรพ (2539 : 61-64) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีลักษณะสำคัญ ดังนี้

5.1 กระบวนการเรียนรู้ของคนแต่ละคน จะเกิดขึ้นในกระบวนการที่ได้มีการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาและข้อเสนอแนะทางการแก้ไขปัญหาดตนเอง ได้มีประสบการณ์ของการทดลองทางเลือกการแก้ปัญหาต่าง ๆ มาแล้วในชีวิตจริง จึงเป็นการนำเอาประสบการณ์จริงมาแลกเปลี่ยนกันเพื่อหาทางแก้ปัญหาที่ดีที่สุด

5.2 การเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง กระบวนการเรียนรู้ของคนเป็นเรื่องของความพยายามที่จะหาทางแก้ปัญหาในชีวิตจริง พลวัตของการเรียนรู้เกิดขึ้นจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหาและหาแนวทางแก้ไข เมื่อได้แนวทางแก้ไขแล้วก็นำกลับไปลงมือปฏิบัติ ซึ่งอาจเป็นการกระทำของบุคคลหรือกลุ่มก็ได้ แล้วแต่กรณีว่าประเด็นปัญหานั้นเป็นเรื่องที่ต้องการพลังของกลุ่มหรือไม่ เมื่อได้ทดลองตามแนวทางที่ได้ตกลงกันไว้ในกลุ่มแล้วได้ผลเป็นอย่างไร มีปัญหาอุปสรรคอะไรเกิดขึ้นก็นำกลับมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อหาทางแก้ไขกันอีกต่อไป ประเวศ วะสี เรียกกระบวนการนี้ว่าการเรียนรู้จากการมีปฏิสัมพันธ์จากการกระทำร่วมกัน (Interactive Learning Through Action)

5.3 การเรียนรู้ปัญหาในชีวิตจริง เป็นการเรียนรู้เพื่อพยายามแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจริง ๆ การเรียนรู้ของคน จึงมิได้มีความหมายเพียงการยกระดับความคิด สติปัญญาของคน แต่ยังหมายถึง การช่วยแก้ปัญหาพัฒนาคุณภาพชีวิต อันเป็นผลที่คนสามารถเห็นเป็นรูปธรรมได้ เมื่อ

สามารถช่วยกันแก้ไขปัญหของตนเองได้ ความมั่นใจในศักยภาพของตนเองจะสูงขึ้น นอกจากนี้ การเรียนรู้ปัญหาในชีวิตจริงยังมีความหมายในอีกนัยหนึ่ง คือการเรียนรู้เช่นนี้เป็นการเรียนรู้จากของใกล้ตัวที่ผู้เรียนรู้จักอยู่แล้ว การทำใจในสิ่งหรือสถานการณ์ที่ผู้เรียนรู้จักอยู่แล้วย่อมง่ายและเอื้อต่อการพัฒนาความคิดของผู้เรียนเกี่ยวกับเรื่องนั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าการเรียนรู้จากเรื่องที่ใกล้ตัวหรือไม่รู้จัก

5.4 การเรียนรู้และการทำงานร่วมกันในลักษณะที่เป็นเครือข่าย เป็นลักษณะของความสัมพันธ์ในแนวนามากกว่าแนวดิ่ง ความเชื่อมโยงระหว่างคนที่เข้ามาสัมพันธ์กันเป็นเครือข่ายนี้คือ การเรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกัน การแลกเปลี่ยนความคิดระหว่างกัน มีการช่วยเหลือกัน มีการติดต่อสื่อสารถึงกัน แต่ไม่มีการบังคับบัญชาสั่งการ ไม่มีโครงสร้างอำนาจจตุรรมของคนหรือชุมชนที่เข้ามาเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย ได้แก่ การมีแนวคิดคล้ายกัน มีความสนใจหรือทำงานในเรื่องประเภทเดียวกัน โดยนัยนี้เครือข่ายในแต่ละชุมชนก็คือกลุ่มคนที่เข้ามาร่วมกันเรียนรู้และทำงานโดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน

ดังนั้น ถ้าจะโยงเรื่องกระบวนการเรียนรู้กับการดำเนินชีวิตแล้วก็ต้องถือว่าเราได้มีการเรียนรู้เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ที่จะนำไปสู่การพัฒนาหรือแก้ไขปัญหที่พบในการดำเนินชีวิต ดังนั้น การเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการที่จะดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายที่พึงประสงค์ของการยอมรับในสังคม โดยมีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นระหว่างเป้าหมายทางการศึกษา เศรษฐกิจ และสังคม มิเพียงเพื่อให้สังคมบรรลุความอยู่ดี กินดี เท่านั้น แต่ต้องให้สังคมมีคุณธรรม จริยธรรม และความรู้ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเศรษฐกิจพอเพียงที่บรรลุถึงความยั่งยืนของการดำเนินชีวิต มีความสามัคคี มีความซื่อสัตย์ สุจริต ปราศจากการเอารัดเอาเปรียบ เบียดเบียนซึ่งกันและกัน แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้เพื่อเป็นจุดการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องของสังคมซึ่งเป็นหลักของการพัฒนาคน จึงจำเป็นต้องมีการเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการ เพื่อให้เหมาะสมกับสาขาอาชีพที่ดำรงอยู่ โดยแผ่มาในรูปของความคิดทางด้านปรัชญาและการปฏิบัติต่าง ๆ

แนวคิดในภาคการเกษตร การเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการที่จะต้องปรับสิ่งเร้ากับการตอบสนองให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ ไม่มีสูตรสำเร็จที่ใช้ได้ทุกพื้นที่ ต้องมีการลองผิดลองถูก (Trial and Error) ต้องปรับเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ เพื่อให้ได้ผลที่พึงพอใจมากที่สุด การปรับเปลี่ยนในกิจกรรมทางการเกษตร ถือว่าเป็นประสบการณ์หรือแหล่งข้อมูลที่ควรมีการศึกษากันต่อไป การศึกษาถือว่าการขยายความคิด เมื่อเกิดมีปัญห่อื่น ๆ ขึ้นมาก็ยังสามารถแก้ไขปัญหได้ทันถ่วงที เพื่อแสดงให้เห็นศักยภาพการเรียนรู้ด้านการเกษตรที่สังคมยอมรับถึงความสำเร็จที่เกิดขึ้นด้วยการพัฒนาตนเองที่เรียกว่า “Peak Experience” ความรู้ความสามารถอย่างแท้จริงสามารถอธิบายตามความเข้าใจของตนเองได้ เพื่อเป็นการขยายโอกาสสู่ชุมชนหรือบุคคลต่อไป

6. ทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้

ทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้จึงเกิดขึ้นได้ ต้องมีองค์ประกอบและลำดับขั้นตอนที่เหมาะสมจึงเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในบุคคลที่มีประสิทธิภาพ ดังนี้

6.1 กระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิดของกานเย (Robert M. Gagne)

มาลินี จุฑะรพ (2539 : 56-57) ได้กล่าวถึง กระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิดของกานเย ซึ่งมีกระบวนการเรียนรู้ 8 ขั้นตอน คือ

6.1.1 การจูงใจ (Motivation Phase) ต้องมีการจูงใจให้ผู้เรียนอยากรู้ อยากเห็น และมีส่วนร่วมในกิจกรรม ซึ่งจะช่วยให้การเรียนรู้ดำเนินไปได้ด้วยดี

6.1.2 ความเข้าใจ (Apprehending Phase) ผู้เรียนต้องมีความเข้าใจในบทเรียนจึงจะช่วยให้การเรียนรู้มีประสิทธิภาพ

6.1.3 การได้รับ (Acquisition Phase) เมื่อผู้เรียนเกิดความเข้าใจในบทเรียนจะก่อให้เกิดการได้รับความรู้ เพื่อเก็บไว้หรือจดจำบทเรียนไว้ต่อไป

6.1.4 การเก็บไว้ (Retention Phase) เมื่อผู้เรียนได้รับความรู้แล้วก็จะเก็บความรู้นั้นไว้ตามสมรรถภาพการจำของแต่ละบุคคล

6.1.5 การระลึกได้ (Recall Phase) เมื่อผู้เรียนได้เก็บความรู้ไว้ก็จะถูกนำมาใช้ในโอกาสต่าง ๆ เท่าที่จะระลึกได้

6.1.6 ความคล้ายคลึง (Generalization Phase) ผู้เรียนจะนำสิ่งที่ระลึกได้ไปใช้ และเมื่อพบกับสถานการณ์หรือสิ่งเร้าใหม่ที่คล้ายคลึงกัน ก็จะนำความรู้ดังกล่าวไปสัมพันธ์กับการเรียนรู้ในความรู้ใหม่ที่คล้ายคลึงกัน

6.1.7 ความสามารถในการปฏิบัติ (Performance Phase) หลังจากได้เรียนรู้ไปแล้วผู้เรียนต้องนำความรู้ไปใช้ได้อย่างถูกต้อง

6.1.8 การป้อนกลับ (Feedback Phase) เป็นการประเมินผลการเรียนรู้ว่าผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้ถูกต้องเพียงไร สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การเรียนรู้หรือไม่ เพื่อจะได้นำข้อมูลไปปรับปรุงและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ต่อไป

6.2 กระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิดของบรูเนอร์ (Jerome Bruner)

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิดของบรูเนอร์ ประกอบด้วยกระบวนการย่อยเป็นขั้นตอนที่ต่อเนื่องกัน ดังนี้

6.2.1 การรับรู้ (Acquisition) เป็นขั้นการรับความรู้ใหม่ ๆ ที่เกิดจากการเรียนรู้

6.2.2 การแปลงรูปของความรู้ (Transformation) เป็นขั้นของการแปลงความรู้ใหม่ให้สัมพันธ์กับประสบการณ์เดิมหรือเหตุการณ์ปัจจุบัน

6.2.3 การประเมินผล (Evaluation) เป็นขั้นตอนการประเมินผลว่า สิ่งที่ได้รับมาเป็นความรู้ใหม่ เมื่อผ่านการแปลงรูปของความรู้แล้วว่า ดีขึ้นหรือไม่ หรือทำให้เกิดการเรียนรู้ที่ก้าวหน้าขึ้นเพียงใด

6.3 กระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิดของบลูม (Benjamin S. Bloom)

บลูมให้แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ หมายถึง องค์ประกอบ 6 ประการ คือ

6.3.1 ความรู้ (Knowledge) หลังจากที่ถูกกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ไปแล้ว ก็จะเกิดเป็นความรู้ติดตัวผู้เรียนตลอดไป โดยวัดได้จากการจดจำหรือการเก็บไว้

6.3.2 ความเข้าใจ (Comprehension) เมื่อบุคคลมีความรู้แล้ว ก็จะแปลความรู้ให้เป็นที่เข้าใจได้ วัดได้จากการสื่อความหมายหรืออธิบายความรู้ดังกล่าวได้

6.3.3 การนำไปใช้ (Application) บุคคลเมื่อมีความรู้และเข้าใจความรู้แล้วก็สามารถนำความรู้ความเข้าใจนั้นไปให้เป็นประโยชน์ได้

6.3.4 การวิเคราะห์ (Analysis) เมื่อบุคคลนำความรู้ไปใช้ ก็ย่อมสามารถที่จะวิเคราะห์ได้ว่า ความรู้นั้นได้ความเข้าใจถูกต้องหรือผิดพลาดบิดเบือนหรือไม่

6.3.5 การสังเคราะห์ (Synthesis) เมื่อสามารถวิเคราะห์ความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่เรียนรู้ได้ บุคคลก็ย่อมสามารถที่จะสังเคราะห์ความรู้ให้เกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ได้

6.3.6 การประเมินผล (Evaluation) เมื่อสังเคราะห์ความรู้ได้ ก็ย่อมสามารถที่จะตัดสินหรือดีค่าหรือประเมินสิ่งของที่พบเห็นว่า ถูกต้องเหมาะสม ดีงามหรือไม่ อย่างไร

จะเห็นได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ มีการเชื่อมโยงเป็นลำดับขั้นตอนจากการที่ได้รับความรู้ ความเข้าใจ และสามารถนำความรู้ที่ได้รับไปประยุกต์ใช้ให้เข้ากับสถานการณ์ต่าง ๆ ตามความเหมาะสมหมายถึง สามารถปฏิบัติได้ตามสิ่งที่ได้รับรู้มา รวมถึงการเชื่อมโยงความรู้เดิมกับความรู้ใหม่ ๆ เป็นการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในขั้นต่อไป

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540 : 45-49) กล่าวว่า การสร้างสรรค์และสังสมภูมิปัญญาเป็นกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ท่ามกลางธรรมชาติแวดล้อมและสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง แม้สังคมมนุษย์จะเปลี่ยนแปลงก้าวหน้ามาอย่างไร มนุษย์ก็ยังคงมี

ความเป็นมนุษย์อยู่ แม้ว่ามนุษย์จะได้มีการพัฒนาการเรียนรู้ด้วยวิทยาการที่ก้าวหน้าที่เรียกว่า เทคโนโลยีข้อมูลข่าวสาร (IT) ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ได้มีการสั่งสมไว้เป็นมรดกทางปัญญา จึงยังคงมีความสำคัญควบคู่ไปกับการเรียนรู้กับวิทยาการก้าวหน้าสมัยใหม่ กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์พอที่จะสรุปได้ ดังนี้

1. การลองผิดลองถูก ในอดีตมนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ของตนให้อยู่รอดด้วยการลองผิดลองถูก ในการหาอาหาร ต่อสู้กับภัยธรรมชาติ การรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วย จากประสบการณ์การลองผิดลองถูก มนุษย์ได้สั่งสมความรู้ความเข้าใจของตนไว้แล้วถ่ายทอดต่อให้ลูกหลาน เมื่อเวลาผ่านไปสิ่งที่ประพฤติดั้งเดิมหรือห้ามปฏิบัติ จะกลายเป็นจารีต ธรรมเนียมปฏิบัติไปแล้ว รู้แต่ว่าในสังคมของตนต้องประพฤติปฏิบัติเช่นนั้น จึงจะอยู่รอดปลอดภัยหรือแก้ไขและป้องกันปัญหาได้ ความรู้และประสบการณ์เหล่านี้ได้รับการทดสอบอยู่ตลอดเวลาในการดำเนินชีวิตจริง บ่อยครั้งภูมิปัญญาเหล่านั้นใช้การต่อไปไม่ได้ เพราะเหตุปัจจัยหรือสถานการณ์เปลี่ยนไป มนุษย์ก็ต้องใช้ปัญญาขบคิดแก้ปัญหาใหม่ และเมื่อได้เรียนรู้ว่าคิดอย่างไร ทำอย่างไร จึงจะแก้ปัญหาได้ ก็จะจดจำความคิดและวิธีปฏิบัตินั้นไว้ต่อไป ถ้าล้มเหลวก็จะจดจำไว้เป็นข้อห้ามด้วยการสั่งสมประสบการณ์ดังกล่าว มนุษย์จึงสั่งสมภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตมากขึ้นและมีความเสี่ยงน้อยลง

2. การลงมือกระทำจริง มนุษย์เรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำจริงในสถานการณ์หรือสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง เช่น การเดินทาง การปลูกพืช-การสร้างบ้าน การต่อสู้กับภัยอันตราย ฯลฯ ในกรณีของชาวบ้านในประเทศไทย จะเห็นว่า ชาวบ้านภาคเหนือเรียนรู้จากการร่วมกันจัดระบบเหมืองฝายเพื่อการกสิกรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำระหว่างภูเขา แล้วค่อย ๆ พัฒนาเป็นระบบความสัมพันธ์ในการแบ่งปันน้ำระหว่างคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในลุ่มน้ำเดียวกัน ชาวบ้านภาคอีสานเรียนรู้ที่จะเสาะหาแหล่งดินดำน้ำชุ่มเป็นที่ทำกินหรือขุดสระไว้รายรอบเขตสถานเพื่อเลี้ยงชีวิต ชาวบ้านภาคกลางเรียนรู้ที่จะอยู่กับภะวะน้ำหลาก น้ำท่วม น้ำลด ด้วยการปลูกเรือนได้สูง การประกอบอาชีพให้สอดคล้องกับฤดูกาล ในขณะที่ชาวบ้านภาคใต้เรียนรู้ที่จะพึ่งพากันระหว่างคนที่อยู่ต่างถิ่นต่างทำเลกันในเขตเชิงเขา ลุ่มน้ำ และชายฝั่งทะเล ด้วยการผูกมิตรไมตรีและแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างพื้นที่ การเรียนรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ ไว้ในสถานการณ์จริง ปฏิบัติจริงแล้วส่งต่อไปยังรุ่นลูกหลานแบบค่อยเป็นค่อยไป ได้กลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติในที่สุด

3. การถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้จากการทำจริงได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อ (Transmission) แก่คนรุ่นหลัง ด้วยการสาธิต การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า (Oral Tradition) จะเป็นการเรียนรู้จากการทำจริงในรูปแบบของเพลงกล่อมเด็ก คำพังเพย สุภาษิต และการสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (Literary Tradition) ซึ่งโดยทั่วไปการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านทุก

ภูมิภาคจะนิยมใช้ 2 วิธี คือ การสาธิตและการสอนด้วยวาจา ในกรณีที่เป็นศิลปะวิทยาการระดับที่มีความซับซ้อนหรือลึกซึ้ง จึงจะใช้วิธีที่เป็นลายลักษณ์ในรูปของตำรา เช่น ตำรายา ตำราปลูกบ้าน ตำราโหราศาสตร์ หรือผูกเป็นวรรณกรรมคำสอน ภาษิต คู่มือ แผนที่ และตำนาน-นิทาน เป็นต้น

4. การเรียนรู้โดยพิธีกรรม หากกล่าวในเชิงจิตวิทยา พิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจโน้มน้าวให้คนเชื่อ แนวทางประเพณี และคาดหวัง โดยไม่มีเหตุผล แต่ใช้ความศรัทธา ความขลัง พิธีกรรมจึงมิใช่เรื่องเหลวไหลหรือมง่าย แต่เป็นกรรมวิธีในทางวัฒนธรรมที่มีผลในการปลูกฝังและบ่มเพาะความเชื่อ แนวทางประเพณีที่พึงประสงค์ อย่างไรก็ตามในสังคมสมัยใหม่ที่นับถือความเป็นเหตุเป็นผลต่อกันของสรรพสิ่งและให้ความสำคัญต่อข้อมูลเชิงประจักษ์ พิธีกรรมก็ยังคงมีคุณค่าต่อการเรียนรู้ทางจิตวิญญาณ เพราะมนุษย์มิได้อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์อย่างเดียว

5. ศาสนา ทั้งในด้านหลักธรรม คำสอน ศีล และวัตรปฏิบัติ ตลอดจนพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ในเชิงการเรียนรู้ล้วนมีส่วนต่อกำเนิดปัญหาที่เป็นอุดมการณ์ของชีวิต สร้างกรอบและบรรทัดฐานความประพฤติ และให้ความมั่นคง ความอบอุ่นใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เป็นหลักในการหล่อหลอม บ่มเพาะ ทั้งความประพฤติ สติ ปัญญา และอุดมการณ์ชีวิตไปพร้อม ๆ กัน ถือได้ว่าเป็นการศึกษาที่มีลักษณะเป็นองค์รวมและมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนที่นับถือศาสนา ด้วยทางตรงหรือทางอ้อม อีกทั้งเป็นแก่นและกรอบในกระบวนการจัดกลาทางสังคม (Socialization) ด้วย สถาบันทางศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่ร่วมกันเป็นหมู่เหล่า

6. การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกันทั้งทางชาติพันธุ์ ถิ่นฐาน และวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัว มีสาระ ความคิด วิธีการ และรูปแบบใหม่ ๆ เข้ามาผสมกลมกลืนหรือขัดแย้งกันบ้าง แต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายและกว้างขวาง

7. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Cultural Reproduction) ได้มีกลุ่มคนพยายามเลือกเฟ้นความเชื่อ และธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคมของตนมาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมโดยยังคงสอดคล้องกับฐานความเชื่อเดิม เพื่อแก้ปัญหาทางสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้อีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสังคมไทย

8. ครูพักลักจำ เป็นกระบวนการเรียนรู้อีกวิธีหนึ่งที่มีมาแต่อดีต เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำ ตามแบบอย่างที่เราสังเกตดูแล้วรับมาเป็นของตน เมื่อสามารถทำได้จริง วิธีนี้อาจดูเหมือนการลักขโมยสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาของผู้อื่น แต่ในความหมายที่แท้จริงเป็นวิถีธรรมชาติของบุคคลในการเรียนรู้จากที่อื่น โดยในชีวิตจริงของคนทุกคนจะมี

พฤติกรรมนี้อยู่ไม่มากก็น้อย และอาจกล่าวได้ว่า วิธีการเรียนรู้นี้มีคุณค่าสูง เป็นธรรมชาติของนิสิต มนุษย์ และเป็นหนทางหาความรู้ที่มีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม ครูพักลักจำไม่ใช่การขโมย ลิขสิทธิ์ทางปัญญาที่เป็นปัญหาหนึ่งของสังคมไทยยุคปัจจุบันแต่อย่างใด

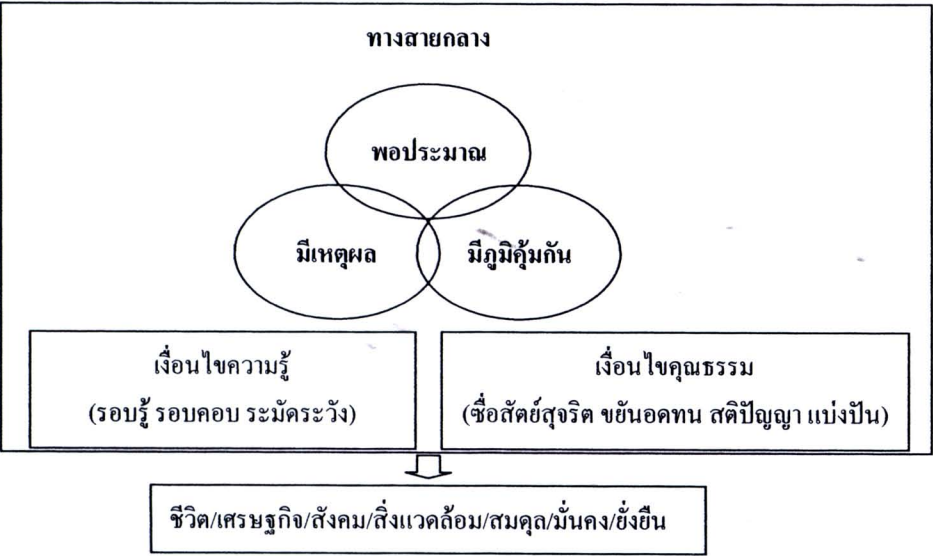
เมื่อคนเติบโตขึ้นด้วยการเรียนรู้ ค่านิยม แบบอย่างความประพฤติในสภาพแวดล้อม ทางวัฒนธรรมและกิจกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีความหลากหลาย อย่างซึมซับรับเอา คุณค่า คตินิยม และแบบอย่างความประพฤติที่ได้รับการต่อยอดในโอกาสต่าง ๆ ไว้โดยอัตโนมัติ ถือได้ว่า บุคคลและสังคมโดยรวมนั้นมีกระบวนการเรียนรู้และปลูกฝังทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการอยู่ตลอดเวลา (เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544 : 148)

ปรัชญนันท์ นิลสุข (2545 : 19-30) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนจัดว่าสำคัญ อย่างยิ่งในการจัดการศึกษา เป้าหมายทางการศึกษาที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ โดยแนวคิดที่มุ่งเน้นในเรื่องของการสอนให้คิดเป็น ทำเป็นและแก้ไขปัญหาคือเป็น ขณะที่เป้าหมาย สูงสุดประการหนึ่งของการจัดการศึกษาคือผู้เรียนสามารถถ่ายโยงความรู้ที่เรียนไปใช้ในชีวิตจริงได้ การพัฒนาคนในศตวรรษหน้าแกนหลักในการพัฒนาคนจะอาศัยเทคโนโลยีและการเชื่อมโยงเป็น เครือข่ายที่มีทั่วโลกพัฒนาศักยภาพและการลงทุนในเด็ก โดยปรับเปลี่ยนแนวทางและกระบวนการ เรียนรู้ใหม่จากแนวทางและวิธีการแบบสั่งสอนมาเป็นการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับธรรมชาติ นำกระบวนการเรียนรู้ที่เด็ก ๆ มีในการใช้คอมพิวเตอร์มาเป็นแนวทางการเรียนรู้แบบใหม่

กระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนจะมีความแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล ความแตกต่าง ระหว่างบุคคลส่งผลให้ผู้เรียนมีวิธีการของตนเอง อันเกิดจากสภาวะแวดล้อม บุคลิกภาพ อารมณ์ และสังคมของแต่ละบุคคล สิ่งที่คุณเรียนได้รับการถ่ายทอดอย่างเป็นระบบ เป็นขั้นตอนอย่างต่อเนื่อง ทั้งในห้องเรียนและในชีวิตประจำวัน ทำให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการในการเรียนรู้ของตนเอง แบ่งได้ ตามกลุ่มของผู้เรียนที่มีลักษณะและวิธีการที่เหมือนกันออกได้เป็นหลายแบบแนวคิดในเรื่องระดับ ของกระบวนการในการเรียนรู้ที่ เกร็ก และล็อกฮาร์ท (Graik & Lockhart.1972) ได้อธิบายไว้ว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่มีหลายระดับ เราสามารถเรียนรู้และจำสิ่งต่าง ๆ ที่มีความหมายกับ ตัวเราได้ เพราะมีการเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการมากกว่าการกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ ความลึกของ กระบวนการเรียนรู้เป็นความละเอียดของกระบวนการ การเรียนรู้แบบลึกจะทำให้เข้าใจได้ละเอียด และระลึกถึงข้อมูลต่าง ๆ ได้มาก แต่ไม่ได้หมายความว่าทุกอย่างที่เรียนรู้จำเป็นต้องมีการเรียนรู้ แบบลึกเสมอไปเพราะในการเรียนรู้บางเรื่องก็มีความต้องการเพียงแค่ความรู้ ความจำ ความเข้าใจ และการนำไปใช้ในขณะที่ยังการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และประเมินค่าอยู่ในขั้นการเรียนรู้แบบลึก ก็ อาจไม่มีความจำเป็น

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตและวิถีปฏิบัติที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแก่พสกนิกรชาวไทยเป็นครั้งแรก หลังจากประเทศไทยประสบวิกฤตทางเศรษฐกิจของประเทศที่ร้ายแรงที่สุดเมื่อ ปี 2540 หลังจากนั้นก็ยังทรงดำรัสในเรื่องดังกล่าวอย่างต่อเนื่องจนวิกฤตเบาบางลง ทำให้ทุกหน่วยงานไม่ว่าจะภาครัฐ ภาคเอกชน บุคคลทั่วไปทุกสาขาอาชีพ น้อมนำกระแสพระราชดำรัสพอเพียงมาดำเนินวิถีชีวิตต่างรูปแบบไปตามเงื่อนไข เน้นย้ำแนวทางพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานสายกลางและความไม่ประมาท โดยต้องคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการสร้างภูมิคุ้มกันในตัว ตลอดจนใช้ความรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ พร้อมสร้างคุณธรรมอันเป็นฐานในการดำรงชีวิตที่มีจิตสำนึกของคนในชาติให้มีความซื่อสัตย์สุจริต เพื่อให้สมดุล มั่นคง และยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ

ภาพที่ 2.1 ความเป็นมาของคำนิยาม “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง”
ที่มา : สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ศูนย์ประสานงานกลางดำเนินงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

1. ความเป็นมาของคำนิยาม “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง”

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตระหนักถึงความสำคัญของแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ดร. สิบปนนท์ เกตุทัต ซึ่งประธานคณะกรรมการ

พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในขณะนั้น จึงได้ริเริ่มเชิญชวนผู้ทรงคุณวุฒิจากสาขาต่าง ๆ มาร่วมกันพิจารณากลับกรองพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียงในโอกาสต่าง ๆ และใช้เวลาประมาณ 6 เดือน สรุปออกมาเป็นนิยามความหมายปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และได้เชิญมาเป็นประธานนำทางในการทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 และฉบับที่ 10 เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนทุกระดับ มีความเข้าใจในหลักปรัชญาฯ และนำไปเป็นพื้นฐานและแนวทางในการดำเนินชีวิต ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต ตามที่ขอพระมหากรุณา เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2542 และต่อมาในปี 2546 ก็ได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งมี ดร. จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา เป็นประธาน โดยยึดหลักคำนิยามนี้ในการขับเคลื่อน (ปริยานุช พิบูลสรารุช. 2550 : 15)

เป้าหมายของเศรษฐกิจพอเพียง

พระปฐมบรมราชโองการ “เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นที่พึงปฏิบัติให้สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน โดยให้ความสมดุลของการดำเนินชีวิตของตัวเองอย่างเหมาะสมที่ไม่มากเกินไปและไม่น้อยเกินไป ที่อยู่ได้โดยไม่ทำให้ตัวเองต้องเดือดร้อน มีความสมดุลของเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินชีวิต ซึ่งทำให้เกิดประโยชน์สุขหรือความพอเพียงอย่างสมบูรณ์ จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเราสามารถสร้างความสมดุลและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง 5 ด้าน คือ

1. ด้านจิตใจหรือจิตสำนึก คือ สร้างสรรค์นึกคิดในสิ่งที่ดีมีประโยชน์ต่อแผ่นดินและส่วนรวม ก็สามารถที่จะทำให้ตนเองและชาติมีความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ดังกระแสพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ความว่า

“...บุคคลต้องมีรากฐานทางจิตใจที่ดี คือ ความหนักแน่นมั่นคงในสุจริตธรรมและความมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติหน้าที่ให้จนสำเร็จ ทั้งต้องมีกุศโลบายหรือวิธีการอันแยบยลในการปฏิบัติงาน ประกอบพร้อมด้วยจึงจะสัมฤทธิ์ผลที่แน่นอนและบังเกิดประโยชน์อันยั่งยืนแก่ตนเองและแผ่นดิน...”

2. ด้านเศรษฐกิจ คือ สร้างความสมดุลให้กับการดำเนินชีวิต รายจ่ายกับรายรับต้องมีความเหมาะสมกันหรือไม่ ควรมีการปรับลดสิ่งไม่จำเป็นออกไปเพื่อเป็นการลดรายจ่าย เพราะในเวลาเช่นนี้ต้องมีการปรับทิศทางใหม่เพื่อความอยู่รอด พออยู่ พอกิน พอใช้ และสามารถพึ่งพาตนเอง พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นทุกขณะ

3. ด้านสังคม เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างความเข้มแข็งคนในสังคมต้องไม่เอารัดเอาเปรียบ ไม่เห็นแก่ตัว สร้างความเดือดร้อนให้กับสังคม การที่จะเกิดความสมดุลในสังคม

ต้องรู้จักการให้หรือเสียสละ สิ่งเหล่านี้เหมือนเป็นเกราะกำบังให้สังคมเกิดความสามัคคี ป้องกันกับภาวการณ์เปลี่ยนแปลง

4. ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นการจัดการให้สามารถใช้ประโยชน์ พร้อมทั้งเป็นการเพิ่มมูลค่าได้อย่างยั่งยืนควบคู่กัน คือ เมื่อมีการนำไปใช้ก็ต้องมีการนำมาทดแทน และระบบนิเวศน์ต้องไม่เกิดความสูญเสีย เช่น การตัดไม้ทำลายป่า ตัดไม้ไปแล้วก็จะทำให้เกิดความแห้งแล้ง ก็ยังมีพวกที่เห็นแก่ตัวยังมาตัดกิน (ลูกรัง) ทำให้เกิดเป็นหลุมเป็นบ่อ ถึงฤดูฝนที่ตกลงมาก็มาอยู่ในแอ่งดิน ปริมาณน้ำฝนมากก็ทำให้ล้น ภายใต้อินก็ไม่มีอะไรเป็นตัวอุ้มน้ำ จึงทำให้เกิดน้ำป่าไหลหลากท่วมพื้นที่ ทำความเดือดร้อนให้กับผู้ที่อยู่อาศัย หรือพื้นที่ที่เป็นอาชีพต่าง ๆ จะเห็นว่าการตัดไม้ไปใช้หรือนำไปขายแล้วไม่มีการปลูกทดแทน จะทำให้ระบบนิเวศน์เสียหายมีผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิต ควรช่วยกันส่งเสริมให้รู้จักคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ก่อนที่จะอะไรจะเปลี่ยนแปลงไปมากกว่านี้

5. ด้านเทคโนโลยีจากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทำให้เทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทในการดำเนินชีวิต ที่มีทั้งดีและไม่ดี จึงต้องรู้จักใช้และต้องอยู่บนพื้นฐานความคุ้มค่าของภูมิปัญญาชาวบ้านที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ภูมิประเทศสังคมไทย เพื่อความพอเพียงและสมดุล เช่น ชาวนามิที่ปลูกข้าว 2 ไร่ ไปซื้อรถไถนา ทั้งที่ชาวบ้านก็มีควายเลี้ยงอยู่แทนที่จะใช้ควายไถนา ความเป็นสัตว์คู่บ้านคู่เมืองในการใช้แรงงานในการไถนาแต่ไถมา แต่กลับไม่เห็นความสำคัญของควาย อาหารที่ควายกินก็ไม่ต้องซื้อ มูลที่ถ่ายก็เป็นปุ๋ยให้กับต้นไม้ และระบบนิเวศน์ในดิน เป็นการลดค่าใช้จ่ายหลายทาง เมื่อเทียบกับเทคโนโลยีใหม่ ๆ พื้นที่ก็แค่ 2 ไร่ คนที่มีอาชีพทางการเกษตรเมื่อก่อนเป็นสิบ ๆ ไร่ ก็ยังใช้ควายไถนา การที่จะนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้ต้องให้เหมาะสมและคุ้มค่ากับความพอเพียง

2. เศรษฐกิจพอเพียงนำมาประยุกต์ใช้กับภาคการเกษตร

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาหรือแนวปฏิบัติที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานให้ไว้แก่ประชาชนระดับรากหญ้า โดยเฉพาะในชนบท ท้องถิ่นที่ห่างไกล ก่อนข้างยากจนให้เป็นแนวทางในการดำรงชีวิต ให้ประหยัดพึ่งพาตนเอง เป็นคนดี มีศีลธรรม เพื่อความกินดีอยู่ดีมีสุข เศรษฐกิจพอเพียงเป็นกรอบแนวคิดชี้บอกหลักการและแนวทางปฏิบัติของทฤษฎีใหม่ นำมาประยุกต์การพัฒนาภาคเกษตรเป็นการบริหารจัดการน้ำ ดิน พืช ทุน แรงงานอย่างเป็นขั้นตอนที่เห็นเป็นรูปธรรม เฉพาะในพื้นที่ที่เหมาะสม พระองค์ได้ผ่านการพิสูจน์และทดลองระยะเวลายาวนานพอสมควร เหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย ซึ่งมีพื้นฐานเกษตรกรรมได้เป็นอย่างดี โดยทฤษฎีใหม่นี้มี 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 คือ การจัดการผลได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อมุ่งแก้ไขปัญหาของเกษตรกรบนพื้นที่จำกัด และมีแหล่งน้ำพอใช้ การดำเนินการจัดสรรบนพื้นที่ออกเป็น 4 ส่วน ขุดสระเก็บน้ำ (แยกหลายบ่อ) ประมาณ 30% การปลูกพืชผสมผสาน ประมาณ 30% การปลูกข้าวเพื่อการบริโภค ประมาณ 30% ที่อยู่อาศัยและเลี้ยงสัตว์ ประมาณ 10% ยึดแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง แปลงเกษตรทฤษฎีใหม่สามารถยืดหยุ่นและปรับให้ใหญ่ขึ้นได้ตามความเหมาะสมกับลักษณะพื้นที่ ปังจัยหรือองค์ประกอบของเศรษฐกิจพอเพียง จากการพิจารณาแปลงเกษตรทฤษฎีใหม่ คือ

1. พึ่งพาตนเอง โดยใช้ความสามารถและภูมิปัญญาที่มีอยู่ช่วยเหลือตัวเองได้ ไม่ต้องมัวรอความช่วยเหลือจากหน่วยงานใด ต้องเห็นความสำคัญของศักยภาพตนเองก่อน เช่น การปลูกผักสวนครัวไว้บริโภคภายในครัวเรือน ถือว่าเป็นการลดรายจ่าย ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างคุ้มค่า เครื่องอุปโภคบริโภคอย่างไรก็ใช้เท่าที่จำเป็น

2. พอประมาณ คือ เท่าที่ร่างกาย กำลังทุนทรัพย์ ที่มีอยู่เป็นจุดเริ่มต้น หากมีการกู้เงินขอให้นำไปซื้อวัสดุอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรที่จำเป็นต้องใช้ เมื่อกิจกรรมที่ประกอบอยู่ประสบความสำเร็จแล้วค่อยขยายพื้นที่ต่อไป

3. เติบสมมา คือ การที่ไม่ทำให้เราเดือดร้อน การลงทุนก็ไม่ต้องเกินตัวการทำกิจกรรมก็ให้พอร่างกาย อาหารการกินให้ปลูกและปรุงกินเอง ถ้ามีเหลือให้นำไปแลกเปลี่ยนหรือจำหน่าย พืชที่ปลูกหรือเลี้ยงควรเป็นแบบผสมผสานเพื่อที่จะได้กระจายทุน จะได้มีรายรับตลอดปี เงินที่ได้นำไปซื้อปัจจัยจำเป็นต่อการดำรงชีวิต เช่น ยารักษาโรค เสื้อผ้าเครื่องนุ่มห่ม เป็นต้น

4. มีภูมิคุ้มกัน จากการแบ่งสัดส่วนพื้นที่ที่จะเห็นว่ามีพื้นที่สำหรับกันไว้ขุดสระน้ำ 30% น้ำมีความจำเป็นมากสำหรับภาคเกษตรกรรม พืชผลหรือสัตว์เลี้ยง ถ้าไม่มีน้ำรดพืช พืชก็จะตาย สัตว์เลี้ยงถ้าไม่ได้บริโภคน้ำก็จะทำให้สัตว์เลี้ยงเสียชีวิตได้ ก็จะทำให้เกิดความเสียหาย แต่ถ้าฤดูที่มีน้ำมากเราไม่รู้จักป้องกันทำคันดินให้สูง เพื่อกันน้ำไว้ก็จะทำให้น้ำล้น เกิดความเสียหายได้ ควรปลูกหญ้าแฝกรอบ ๆ สระน้ำ เพื่อลดการชะล้างพังทลายของดิน

5. มีเหตุมีผลก่อนทำกิจกรรมอันใดควรมีการวางแผนด้วยสติปัญญาสมเหตุสมผลกับกิจกรรมที่กระทำ เพื่อจะได้เหมาะสมกับฤดูกาลของธรรมชาติและการตลาดที่รองรับ ควรรับฟังข่าวสารความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีทางการเกษตร เพื่อจะได้นำมาปรับหรือประยุกต์ใช้ได้ อย่างคุ้มค่าต่อทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ แม้เรื่องการเงินก่อนใช้ก่อนก็ควรพิจารณาอย่างรอบครอบ

6. เป็นคนดี ต้องมีคุณธรรม จริยธรรม ซื่อสัตย์สุจริต ขยัน อดทน มีความเพียร ประหยัด ลดเวรอันอบายมุขทุกประเภท ทำหน้าที่ของความเป็นคนให้ดีที่สุด และต้องรักษารัชมชาติ และสิ่งแวดล้อม ถ้ากล่าวข้างต้นคนทุกคนต้องมีจิตสำนึก

7. มีความสามัคคีในครอบครัว หมู่คณะ ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่น สมัยก่อนจะมีการเกี่ยวข้าวก็จะมีการลงแขก การลงแขกเป็นวัฒนธรรมอันดีที่เกิดขึ้นในชนบท ครั้นถึงฤดูการทำนา มีความหมายถึงเพื่อนบ้าน หมู่คณะใกล้เคียง ได้มาลงแรงแลกเปลี่ยนแรงงานกันเพื่อทำกิจกรรม บ้านนี้ทำกิจกรรมเสร็จก่อน ต่อไปบ้านใครที่จะทำกิจกรรม บ้านที่เสร็จก่อนก็จะกลับไปช่วย (เหมือนเป็นการใช้คืนแรงงานกัน) จะเห็นว่าเป็นการลดปัจจัยทางการเงินได้ ทำให้ต้นทุนการผลิตไม่เพิ่ม การที่ได้รวมกลุ่มกันจะทำให้ธุรกรรมใดไม่ว่าด้านการตลาดก็สามารถที่จะมีกำลังต่อรองกับฝ่ายตรงข้ามได้ ไม่เสียเปรียบ หรือจะมีการจัดตั้งเป็นกลุ่มสหกรณ์ชุมชน วิสาหกิจชุมชน ก็สามารถมีประโยชน์ต่อส่วนรวมและเกิดความสามัคคี

ขั้นที่ 2 เมื่อเกษตรกรรวมกลุ่มกันสร้างความเข้มแข็งและสามารถพึ่งพาตนเองได้ เกษตรกรก็จะเริ่มเข้าสู่ทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 2 คือ มีการรวมพลังของเกษตรกรในรูปกลุ่มหรือสหกรณ์ เพื่อดำเนินการตอบสนองมากกว่าความจำเป็นในการบริโภค การรวมกลุ่มเพื่อร่วมมือกันสร้างประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมบนพื้นฐานความไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน เกิดความพอเพียงในวิถีปฏิบัติในชุมชนและสังคม

ขั้นที่ 3 กลุ่มเกษตรกรมีความแข็งแกร่งในด้านการต่อรองมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นด้านการเงิน การลงทุน การจัดการ บุคลากร เทคโนโลยีการผลิตและช่องทางการตลาด และเกษตรกรยังสามารถแปรรูปผลผลิตเป็นการเพิ่มมูลค่าผลผลิตการเกษตร ขยายโอกาส ขยายนอกท้องถิ่นทั้งในประเทศและต่างประเทศ ลดขั้นตอนของการค้าที่เกิดจากพ่อค้าคนกลาง ถือว่าขั้นตอนที่ 3 เป็นการยกระดับรายได้และคุณภาพชีวิตของเกษตรกรที่สามารถดำเนินชีวิตในภาคการเกษตรเน้นเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างถาวร

3. การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียงที่แท้จริง คือ ลักษณะพออยู่ พอกิน การพึ่งตนเอง พอมีพอใช้ การรู้จักความพอประมาณ การมีเหตุมีผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดี เดือนสติไม่ให้ประมาทด้วยการใช้ความรู้อย่างรอบครอบ ตลอดจนมีคุณธรรมเป็นกรอบในการดำเนินชีวิต และการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 9 และ ฉบับที่ 10 ส่งเสริมให้ประชาชนทุกระดับ ทุกสาขาอาชีพ มีความเข้าใจ และนำไปปฏิบัติ เป้าหมายหลักของการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อเชื่อมโยงองค์ความรู้ที่ได้รับนำไปขยายโอกาส สร้างเครือข่าย นำหลักเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางในการปฏิบัติในวิถีชีวิตของคนไทยทุกคน มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง นำไปประยุกต์ใช้เพื่อเป็นจุดเปลี่ยนให้กับการดำเนินชีวิตบนพื้นฐานของเศรษฐกิจพอเพียง

แนวคิดและประสบการณ์ความสำเร็จของปราชญ์เกษตร

แนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ในภาคการเกษตรเกษตรกรไทยที่ได้สั่งสมประสบการณ์ในการดำเนินชีวิต จากการปฏิบัติ ทดลอง เรียนรู้ สังเกต ปรับปรุง ต่อยอด ถ่ายทอด แลกเปลี่ยน และนำองค์ความรู้สู่ผู้สนใจในการเกษตรที่เป็นกระบวนการอันหลากหลายวิธี ผ่านการสื่อสารด้วยวาจา การพาทำและการบันทึกด้วยลายลักษณ์อักษรหรือรูปภาพ เพื่อนำไปประยุกต์ใช้เป็นการสร้างเครือข่ายสืบต่อไป ดังตัวอย่าง เช่น

1. นายคำเคื่อง ภาณี (2536 : 205-215) “จากประสบการณ์ด้านเกษตรกรรมที่ผ่านมาที่ไม่ประสบความสำเร็จ ก็ได้แนวคิดของฟูกุโอกะที่เน้นว่าความอุดมสมบูรณ์ของดินจะคงอยู่หรือสมดุลตามธรรมชาติในตัวของมันเอง พืช สัตว์มีความสัมพันธ์กัน พึ่งพาซึ่งกันและกัน เช่น หากปล่อยให้มีแมลงตามธรรมชาติมันจะควบคุมแมลงที่เป็นศัตรูพืช และพืชจะควบคุมวัชพืช เป็นต้น ทำให้อยากลองทำบ้าง แต่ก็ยังไม่มั่นใจ จนกระทั่งเมื่อลงมือปลูกผักสวนครัว ทำไร้ ทำนา ด้วยตนเองทั้งหมด ได้คลุกคลีกับธรรมชาติตรงที่เป็นเนินสูง ซึ่งแต่เดิมตรงนั้นเป็นสวนพริก ปลูกพริกแล้วรดน้ำเป็นปกติ พอถึงหน้าแล้งเอาฟางมาคลุมบริเวณโคนต้น เพื่อไม่ให้ดินแห้งและน้ำระเหยเร็วเกินไป พบว่าฟางที่เอามาคลุมนั้นมีเมล็ดข้าวติดมาด้วย และเจริญเติบโตออกรวงเหมือนกับข้าวโดยทั่วไป ทั้งที่ตรงนั้นเป็นเนินสูงไม่มีน้ำขัง มีแต่ฟางกลบเอาไว้และมีปุ๋ยคอกอีกเล็กน้อยเท่านั้น จุดนี้เองที่ทำให้เกิดความมั่นใจ จนกระทั่งเปลี่ยนแปลงการทำนามาเป็นแบบธรรมชาติ ปลูกผัก ไม้ผลแบบธรรมชาติ แต่อย่างไรก็ตามพอคำเคื่องเองไม่ได้คิดเลียนแบบฟูกุโอกะ เพียงแต่นำหลักการมาปรับเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของพื้นที่ทำการเกษตรของตนเอง”

1.1 หลักการของเกษตรธรรมชาติ มี 4 ข้อ คือ

1.1.1 ไม่ไถพรวนดินเพราะไถพรวนดินจะทำให้ดินโปร่งเพียงชั่วระยะหนึ่งเท่านั้น และยังเป็นการทำลายสัตว์ในดิน เช่น ไส้เดือน ซึ่งมีประโยชน์มากในการช่วยพรวนดิน และถ่ายมูลมาเป็นปุ๋ยธรรมชาติอย่างดีให้กับพืช

1.1.2 ไม่ใช้ปุ๋ยเคมี ปุ๋ยเคมีมีสภาพเป็นกรดเมื่อใส่ลงไปดินแล้ว ดินพืชจะนำไปใช้ได้บางส่วน ส่วนที่เหลือจะสะสมอยู่ในดินเมื่อใส่ทุกปี ปีละหลายครั้ง ปุ๋ยเคมีที่สะสมจะทำให้ดินมีสภาพเป็นกรดและเค็ม ดินจะแข็งมากไถลำบาก นอกจากนี้การใส่ปุ๋ยเคมีจะทำให้ดินอุดมสมบูรณ์เพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น ต่อไปดินจะจืด ยกตัวอย่าง เช่น การทำนาในปีแรกใส่ปุ๋ย 1 กระสอบได้ข้าว 10 กระสอบ ปีต่อมาต้องเพิ่มปุ๋ยเป็น 2 กระสอบจึงจะได้ข้าวเท่าเดิม และปีต่อไปถ้าลดหรือใส่ปุ๋ยเท่าเดิม จะได้ข้าวลดลงเรื่อย ๆ เป็นตัวอย่างที่เห็นจริงจากการปฏิบัติ เราสามารถทดแทนปุ๋ยเคมีได้ด้วยปุ๋ยธรรมชาติ

1.1.3 ไม่ใช้ยาฆ่าแมลง เมื่อใช้ยาฆ่าแมลง แมลงจะสร้างภูมิคุ้มกันให้กับตัวเอง (คือยา) จึงต้องเพิ่มปริมาณยาฆ่าแมลงในการใช้แต่ละครั้งขึ้นเรื่อย ๆ การไม่ใช้ยาฆ่าแมลงจะทำให้วงจรชีวิตของสัตว์ไม่ขาด เช่น พอหนุเข้ามาในนา งูก็จะตามมาในนา เพลี้ยระบาดเข้ามา กบและแมงมุมก็จะช่วยกินเพลี้ย เพลี้ยยิ่งมากแมงมุมก็ยิ่งมาก เพลี้ยลดลงแมงมุมก็จะลดลงเช่นกัน ธรรมชาติจัดสรรตัวของมันเอง โดยเราไม่ต้องไปทำร้ายมันและข้าวที่ปลูกโดยวิธีนี้ดินจะโตและแข็งแรง และการคลุมฟางจะทำให้ปูทำลายดินข้าวไคยากเพราะฟางจะติดขามัน นอกจากนี้การที่เราไม่ใช้ยาฆ่าแมลงช่วยให้มลภาวะไม่เสีย น้ำไม่เสีย อากาศไม่เสีย และอาหารการกินก็ไม่มีพิษภัยต่อสุขภาพอีกด้วย

1.1.4 ไม่กำจัดวัชพืชเพราะหญ้าเป็นโรงงานผลิตปุ๋ยชั้นหนึ่ง ตอนแรกหญ้าจะขึ้นเยอะสูงเกือบเมตรแต่เมื่อเราใช้ฟางคลุมใช้พืชตระกูลถั่วคลุมหญ้าเหล่านี้ก็จะกลายเป็นปุ๋ยสำหรับพืชอย่างวิเศษที่สุด และการไม่เผาหรือตัดหญ้าปล่อยให้แห้งตายก็จะกลายเป็นปุ๋ย และยังเป็นการลดปัญหาแมลงศัตรูพืชอีกทางหนึ่งด้วย คือทำให้แมลงมีตัวเลือกในการกินพืชมากขึ้น

1.2 ขั้นตอนการทำนาแบบธรรมชาติ

ประมาณเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน หลังจากฝนตกลงมาครั้งหนึ่งหรือสองครั้ง คือ ให้ดินมีความชื้นประมาณ 80 เปอร์เซ็นต์ขึ้นไปให้น้ำเมล็ดข้าวมาหว่านในอัตราประมาณ 15 กก./ไร่และถั่วเขียวประมาณ 2 กก./ไร่ คลุมด้วยฟางหรือหญ้าแห้งบริเวณใด หญ้าขึ้นมากก็คลุมฟางให้หนาบริเวณใดหญ้าบางก็คลุมฟางแต่น้อย โดยเฉลี่ยจะคลุมหนาประมาณ 10 ซม.

พอคำเคื่องกล่าวว่า ในปีแรกจะปลีองฟางและเศษใบไม้ใบหญ้ามากหน่อย แต่ในปีต่อไปจะใช้น้อยลง เพราะฟางเก่ายังเหลืออยู่ ปีต่อมาก็ทำเหมือนเดิม ถ้าหว่านแล้วเมล็ดข้าวตกค้างอยู่บนหญ้าหรือฟางเก่า ก็ใช้คราดมือเขี่ยให้เมล็ดข้าวตกลงบนพื้น แล้วใช้ฟางกลบก็ได้ หลังจากนั้นประมาณ 30 วัน ปล่อน้ำเข้านาหรือเริ่มขังน้ำในกรณีที่ฝนตก ให้ท่วมฟางและโคนต้นถั่วทิ้งไว้ 2 - 3 วัน เพื่อชะลอการเจริญเติบโตของต้นถั่ว ต่อมาใบถั่วจะร่วงก็ให้ระบายน้ำออก ดินข้าวจะเจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว เมื่อต้นข้าวสูงขึ้นก็กักเก็บน้ำได้ตามต้องการ หญ้าที่ขึ้นมากก็จะถูกฟางกลบยุบลงในน้ำและเน่าตายเป็นปุ๋ย รวมทั้งฟางก็จะเน่ากลายเป็นปุ๋ยเช่นกัน

ประมาณเดือนพฤศจิกายน - ธันวาคม ข้าวเริ่มแก่รวง ข้าวเริ่มเป็นนํ้านม ในดินยังมีความชื้นอยู่ให้น้ำเอาถั่วดำหว่านลงไป เวลาเก็บเกี่ยวข้าว ต้นถั่วจะงอกขึ้นมาประมาณ 15 - 20 ซม. เราสามารถเหยียบย่ำมันได้เพราะดินมันอ่อน มันจะไม่หัก

ประมาณเดือนมีนาคม ก่อนจะเก็บเกี่ยวถั่วดำ ให้เอาแฉะโมลงสลับกับดินถั่วเมื่อเก็บเกี่ยวถั่วแล้วแฉะโมก็จะเจริญเติบโต จนถึงเดือนพฤษภาคม - มิถุนายน ผลแฉะโมจะโตเต็มที่ก็ครบรอบได้เวลาหว่านข้าวต่อไป

พอล่าต้องสรุปว่า “เครื่องมือหรืออุปกรณ์ในการทำนาแบบนี้ เรามีเพียงคราดกับเคียวก็สามารถทำได้ ข้อดีคือว่าไม่ต้องใช้วัวควาย ไม่ต้องไถ ไม่ใช่ปุ๋ยเคมี ไม่ใช่ยาฆ่าแมลง ใช้ทุนน้อย ผลผลิตที่ได้ออกมาก็ไม่ต่างจากการทำนาแผนใหม่นัก นอกจากนี้เกษตรกรยังมีเวลาไปทำงานอื่นมากขึ้น สะดวก ประหยัด และรวดเร็ว ดินก็จะฟื้นคืนเป็นลำดับ”

ตารางที่ 2.1 เปรียบเทียบต้นทุนการผลิตในพื้นที่ 1 ไร่ โดยประมาณ

การทำนาแบบธรรมชาติ	จำนวนเงิน (บาท)	การทำนาแบบปักดำ	จำนวนเงิน (บาท)
ค่าไถ	-	ค่าไถ	160
ค่าคราด	-	ค่าคราด	80
ค่าปักดำ	-	ค่าปักดำ	120
ค่าถั่วเขียว 3 กก.	36	ค่าปุ๋ย (ต้นกล้าหลังปักดำ)	180
ค่าเก็บเกี่ยว	120	ค่าเก็บเกี่ยว	120
ค่ายาฆ่าแมลง	-	ค่ายาฆ่าแมลง	120
รวมเป็นเงิน	156	รวมเป็นเงิน	780

ที่มา : ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1 (2536 : 205-215)

จากตารางจะเห็นได้ว่า ต้นทุนการทำนาแบบปักดำสูงกว่าการทำนาแบบธรรมชาติถึง624 บาท และการทำนาแบบปักดำก็ยุ่งยากกว่ากันมาก

1.3 การทำสวนแบบธรรมชาติ

หลักการจัดทำสวนแบบธรรมชาตินั้น พอล่าต้องใช้หลักการเดียวกับการทำนาแบบธรรมชาติ คือ ปลุกพริก มะเขือ ไม้ผลต่าง ๆ โดยในระยะแรกก็ขุดหลุมพรวนดินใส่ปุ๋ยรดน้ำธรรมดา ต่อมาก็ใช้พืชพวกตระกูลถั่วปลูกคลุมพื้นที่ไว้หมด ซึ่งทำให้ไม่ต้องใส่ปุ๋ยรดน้ำอีกเลยก็ใช้ระบบธรรมชาติช่วยธรรมชาติ หากดูเผิน ๆ จะเหมือนกับทุ่งหญ้า แต่เมื่อสังเกตให้ละเอียดถี่ถ้วนจะพบพืชผลที่เป็นประโยชน์มากมาย การทำสวนแบบนี้ไม่ต้องเสียเวลาใส่ปุ๋ยรดน้ำประจำเหมือนการปลูกแบบเดิมและดินจะไม่แห้งมากเหมือนปล่อยให้พื้นที่โล่ง นอกจากนี้แมลงที่เป็นประโยชน์ต่อพืช ต่อดินก็จะมีมากขึ้น พืชที่ปลูกลงไปเป็นสิ่งที่มีชีวิต ซึ่งโดยธรรมชาติจะพยายามช่วยให้ตนเองอยู่รอดได้อยู่แล้ว ซึ่งเป็นสมดุลธรรมชาติอีกแบบหนึ่ง

พอล่าต้องให้ข้อสังเกตว่า “หนอนและแมลงที่กัดกินใบพืชผัก ครั้งแรกก็ไม่ทราบจะอย่างไร แต่สังเกตเห็นว่าจะมีมดดำเข้ามากัดกินหนอนศัตรูผัก ส่วนพวกเพลี้ยกระโดดที่

เป็นศัตรูข้าวก็จะมีพวกตัวห้าที่เป็นแมงมุมเข้ามากัดกินเพี้ยหมดไป นอกจากนี้ หนูนาคที่เป็นศัตรูข้าวจะมีงูเป็นศัตรูธรรมชาติ คอยช่วยควบคุมปริมาณอยู่”

กล่าวโดยสรุป กระบวนการเรียนรู้เทคนิคการเกษตรแบบธรรมชาติตามประสบการณ์ของพ่อคำเดื่องนั้น เกิดจากการสังเกต ลงมือปฏิบัติ วิธีการปรับ โดยปล่อยให้ธรรมชาติทำหน้าที่ของตนเอง กล่าวคือโดยธรรมชาติแล้วพืชที่แข็งแรงจะอยู่รอด พืชที่อ่อนแอจะตาย แต่อย่างไรก็ตามพืชที่ตายแล้วก็ยังให้ประโยชน์แก่พืชอื่น ๆ แมลงในธรรมชาติก็จะมีการควบคุมกันเอง

นอกจากหลักการในการเกษตรแล้ว พ่อคำเดื่องมีหลักในการดำเนินชีวิต คือ

1. การทำนาไม่ได้ทำเพื่อขาย ต้นทุนก็น้อยลงใช้แรงงานตนเองทำแบบธรรมชาติ สร้างธรรมชาติ

2. อุดรรู้เรื่องอบายมุข กินมังสวิรัต ไม่ต้องเสียเงินซื้อเหล้า บุหรี่ เสื้อผ้าใส่ตามมีตามเกิด รายจ่ายน้อยลง มีเงินเหลือเก็บ

3. อาหารการกินที่ไม่จำเป็นไม่ต้องซื้อ เราปลูกกินเองได้

4. ผลผลิตส่วนใหญ่เก็บไว้กิน ขายเล็กน้อยจากการประหยัด อดออม ทำให้ค่าใช้จ่ายตกเพียงพันเจ็ดพันแปดต่อปี ซึ่งแตกต่างจากแต่ก่อนมา แต่ก็ไม่ได้เดือดร้อนอะไร

พ่อคำเดื่องกล่าวว่า ไม่มีอะไรจะดีไปกว่าการปฏิบัติธรรม เพราะการปฏิบัติธรรมจะช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ และคิดว่าจะเดินทางสายพุทธเกษตรกรรมนี้ตลอดไป ปัจจุบันพ่อคำเดื่องมีความสุขตามควรแก่สภาพของตนเอง จากการทำเกษตรแบบธรรมชาติ 3 ปีที่ผ่านมา สามารถใช้หนี้ที่ยืมธนาคารมาได้หมด แม้ว่าจะไม่ได้เป็นเจ้าของไร่อ้อยที่ดูเหมือนกับว่ามีหนี้มาติดตามแต่ความสุขที่ได้จากการทำเกษตรแบบธรรมชาติดีมากกว่าความทุกข์ที่ต้องทนใช้หนี้ที่ผ่านมามากนัก

แนวทางความคิดและประสบการณ์ของพ่อคำเดื่อง ความจริงไม่ใช่เป็นเรื่องใหม่ที่เน้นความสมดุลของธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์และพึ่งพาซึ่งกันและกันในวงการเกษตรของบ้านเรา เพราะในอดีต ก่อนที่กระแสทุนนิยมจะเข้ามาสู่ประเทศไทยนั้นเกษตรกรรุ่นปู่ย่าก็ยังมีวิธีการทำเกษตรแบบธรรมชาติดีมาเนิ่นแล้วเช่นกัน แต่ผลจากการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจอุตสาหกรรมและการเกษตรแผนใหม่ น้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและการปฏิบัติธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างยั่งยืนและพอเพียงในชีวิต

พ่อคำเดื่อง จึงเป็นตัวอย่างที่ดีของเกษตรกรคนหนึ่งที่เคยล้มลุกคลุกคลานจากผลพวงในยุคสมัยของแผนพัฒนาเศรษฐกิจ แต่จากการที่พ่อคำเดื่องเป็นนักสู้ชีวิต ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคสามารถประยุกต์พุทธธรรมให้เข้ากับวิธีการผลิตแบบไทยเราได้ที่น่าสนใจยิ่ง และยังเป็นการทวนต่อกระแสการผลิตในยุคของแผนพัฒนาในปัจจุบันอีกด้วย

สรุปกระบวนการเรียนรู้ของพ่อค้าเครื่องเกิดจากการสังเกต จด-จำต้นแบบ นำมาปรับประยุกต์ใช้กับภูมิปัญญา และลงมือปฏิบัติจริงให้เข้ากับภูมิประเทศ

2. นายวิบูลย์ เข็มเฉลิม (2536 : 125-144) ผู้ใหญ่บ้านตำบลลาดกระทิง อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นนักเรียนรู้และนักคิดด้านการพึ่งพาตนเอง ความพอเพียงและการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนที่มีชื่อเสียงมาเป็นเวลานาน ประมาณ 20 ปี จนเมื่อปี 2537 - 2538 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยจัดให้มีชุดโครงการวิจัยขนาดใหญ่ชื่อ “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส” มีการศึกษาความคิดของนักคิดอาวุโสเป็นรายบุคคล จำนวน 14 คน ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิมได้รับเกียรติเป็นคนหนึ่งที่อยู่ในกลุ่มของประเทศ (สิรินยา คำพิลา. 2546 : คำนำ) จากแนวคิด ดังนี้

2.1 กระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน 5 เรื่อง และ 3 แผน ดังนี้

2.1.1 ขั้นตอนแรก เป็นเรื่องของการเรียนรู้และทำความเข้าใจกับสิ่งที่มีอยู่และเป็นอยู่ของชีวิตเราและชุมชนของเรา คือ 1) การเรียนรู้ตัวเอง 2) การเรียนรู้ปัญหา และ 3) การเรียนรู้ทรัพยากร

2.1.1.1 การเรียนรู้และทำความเข้าใจเพื่อรู้จักตัวเอง ขั้นตอนแรกในกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง คือ การเรียนรู้เพื่อให้รู้จักตัวเอง ทำอย่างไรเราจึงจะรู้จักตัวเองได้ คำถามง่าย ๆ แต่เราจะเข้าใจตัวเองได้ง่าย ๆ ต้องเริ่มต้นตั้งแต่วินาทีนี้เรียนรู้ไปเรื่อย ๆ จากเรื่องง่าย ๆ ไปสู่เรื่องที่ยาก ๆ ขึ้นไป คงจะมีวิธีการต่าง ๆ นานา ที่จะใช้เพื่อให้เราได้เรียนรู้และรู้จักตัวเอง สำหรับเกษตรกรและชาวบ้านทั่วไปจะเริ่มต้นการเรียนรู้ตัวเองได้โดยการทำบันทึกรายจ่าย ซึ่งเป็นเครื่องมือชิ้นหนึ่งที่ใช้ในการเรียนรู้เรื่องตัวเองจากข้อมูลการดำรงชีวิตแต่ละวัน โดยการเก็บข้อมูลในการใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องกับตัวเรา ว่าในแต่ละวัน แต่ละเดือน แต่ละปีชีวิตของเราและครอบครัวเราดำรงอยู่ได้อย่างไรที่ต้องจ่ายเงินไปให้กับเรื่องอะไรบ้าง และจ่ายเป็นเงินเท่าไร เมื่อเห็นรายจ่ายก็จะเห็นพฤติกรรมของตัวเองและคนในครอบครัว เรียนรู้ว่าครอบครัวอยู่กินกันอย่างไร มองจากพฤติกรรมภายนอกสู่การค้นหาเนื้อหาภายใน เราจะได้รู้จักกิเลสของตัวเอง รายจ่ายจะทำให้เราเข้าใจความจำเป็นและความต้องการ เพราะรายจ่ายจะแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ รายจ่ายที่จ่ายเพราะความจำเป็น และรายจ่ายที่จ่ายโดยไม่จำเป็นหรือรายจ่ายตามความต้องการของกิเลส

2.1.1.2 เรียนรู้และทำความเข้าใจปัญหาของตัวเอง ปัญหา คือ สิ่งที่ต้องเรียนรู้ ทุกคนมีปัญหาเหมือนกัน แต่เรียนรู้และทำความเข้าใจกับปัญหาได้ต่างกัน รวมทั้งมีความสามารถที่จะจัดการกับปัญหาได้มากน้อยต่างกัน ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับการเรียนรู้และฝึกฝนตนเองแต่ละบุคคล

2.1.1.3 เรียนรู้และทำความเข้าใจทรัพยากรท้องถิ่น ทรัพยากรเป็นเรื่องสำคัญอีกเรื่องหนึ่งที่ต้องเรียนรู้ เพราะทรัพยากรหมายถึง สิ่งทั้งปวงอันมีค่าที่เป็นทั้งคุณค่าและมูลค่าเป็นของจริง ๆ ไม่ใช่สิ่งสมมติ อันได้แก่ ที่ดิน พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ผลผลิตในไร่นา แหล่งน้ำ ป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงผู้คนที่พร้อมด้วยความรู้ ภูมิปัญญา และประสบการณ์ชีวิตที่ยาวนานสิ่งเหล่านี้ในชุมชนยังมีอยู่น้อยมาก ไม่เพียงพอที่จะใช้เพื่อตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตของเรา ขอเพียงเราเรียนรู้และเข้าใจในคุณค่าของทรัพยากร รู้จักพัฒนา และรู้จักจัดการ ก็จะทำให้สมาชิกครอบครัวมีกินมีใช้ไม่ขาด มีเหลือก็ได้ขาย ขายไม่ได้ก็ได้กินได้ใช้ ดังนั้นการปลดหนี้สินที่มีอยู่จึงไม่เรื่องยากเย็นอะไร

เมื่อเรียนรู้จาก 3 ขั้นตอนแรกจนสามารถรู้จักและเข้าใจในตัวเอง เข้าใจในปัญหาของตัวเองและเข้าใจในทรัพยากรที่มีอยู่ในระดับหนึ่งแล้ว ก็สามารถที่จะเริ่มต้นเรียนรู้ฝึกฝนการจัดการ 5 เรื่องต่อไป

2.1.2 เรื่อง เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ชีวิตพึ่งพาตนเองได้ในปัจจุบัน ได้แก่ 1) ข้าว 2) อาหาร 3) ยาสมุนไพร 4) ข้าวของเครื่องใช้ และ 5) ดิน จุลินทรีย์และปุ๋ยชีวภาพ ถ้าคนทุกคนหันกลับมาให้ความสำคัญเรียนรู้และรู้พื้นความรู้ความสามารถในการจัดการทั้ง 5 เรื่องได้ ชีวิตก็จะอยู่ได้ ไม่อดไม่ยาก โดยเรียนรู้และทำความเข้าใจกระบวนการจัดการเพื่อพึ่งตนเอง ซึ่งเป็นการเตรียมตัวให้พร้อม ในการเตรียมพร้อมจำเป็นต้องเรียนรู้และฝึกฝนให้มีความสามารถพอที่จะจัดการให้ชีวิตอยู่ได้ จึงถือเป็นการพึ่งตนเองได้ สิ่งสำคัญคือวันนี้เราจะเรียนรู้และฝึกฝนให้พร้อมพอที่จะทำให้ชีวิตพึ่งตนเองได้อย่างไร 5 เรื่องพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับชีวิตในปัจจุบันจำเป็นต้องเรียนรู้ให้ครบถ้วนทั้งระบบ ได้แก่ 1) ข้าว 2) อาหาร 3) ยาสมุนไพร 4) ข้าวของเครื่องใช้ และ 5) ดิน และการฟื้นฟูดินด้วยจุลินทรีย์และปุ๋ยชีวภาพโดยต้องเรียนรู้ทั้งระบบ เพื่อสร้างความเข้าใจจนมีความเชื่อมั่นและมั่นใจ มองเห็นทิศทางและแนวทางในการดำเนินชีวิตสู่การทำแผน

2.1.3 แผน แผนในความหมายของกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง แผนเป็นเรื่องของการเรียนรู้ ฉะนั้นกระบวนการเรียนรู้เรื่องแผน คือกระบวนการที่ทำให้คนไม่เวลากับการมาคุยกัน มาคิดถึงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง คิดถึงความมุ่งหวังและอนาคตของครอบครัวและชุมชน ซึ่งไม่ได้คิดแทนใคร แต่คิดให้ตัวเอง ครอบครัวตัวเอง และชุมชนที่อยู่ร่วมกันเริ่มต้นเรียนรู้จากภายในตัวเอง ออกไปสู่การเรียนรู้สังคมโลกภายนอก มีความเข้าใจตัวเองและเข้าใจโลกภายนอกคน เมื่อมีเวลามาได้คิด เมื่อมีข้อมูลเพียงพอ ก็จะทำให้เกิดความเชื่อมั่นทำให้คิดได้และในที่สุดก็คือ ตัดสินใจว่าจะทำอะไรกับชีวิตที่อยู่ร่วมกันในชุมชน และชีวิตที่อยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมแผนทั้งหมดต้องเชื่อมโยงกัน ซึ่งในกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้าใจสู่การทำแผนประกอบด้วย แผนชีวิตและครอบครัว แผนชุมชน และแผนจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

2.1.3.1 แผนชีวิตและครอบครัว เป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจขั้นพื้นฐาน มีฐานอยู่ที่ชีวิตและครอบครัวซึ่งพึ่งตนเองได้ จัดการชีวิตกับครอบครัว ให้ทุกคนอยู่ดีมีสุข กินอิ่ม นอนหลับ ไม่ทุกข์ ไม่ร้อนได้อย่างไร

2.1.3.2 แผนชุมชนเพื่อความร่วมมือและการพึ่งพากันของชุมชน แผนชุมชน คือ แผนพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็ง เน้นการสร้างความร่วมมือและความสามัคคี เพราะไม่ใช่ทุกครอบครัวที่จะเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้หมด ระบบของชุมชนจึงต้องเอื้อประโยชน์ ให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ และช่วยเหลือเกื้อกูลพึ่งพากันของคนชุมชน

2.1.3.3 แผนจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม คือ แผนจัดการสิ่งแวดล้อม ให้สมดุล มีความเชื่อมโยงกับสองแผนแรกอย่างแยกไม่ได้ ชีวิตเป็นสุข ชุมชนจะเข้มแข็งได้ สิ่งแวดล้อมจะต้องมีความสมดุลและยั่งยืน (สรินยา คำพิลา. 2546)

การพึ่งพาตนเอง เป็นเรื่องการจัดชีวิตให้สัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ อย่างเหมาะสมสัมพันธ์กับคน สังคม และธรรมชาติรอบตัวเรา พึ่งตนเองหมายถึงการมีสวัสดิการและความมั่นคงให้กับชีวิตของตนเองในปัจจุบัน ในอนาคต สวัสดิการตัวนี้มันพร้อมที่จะตอบสนองต่อเราทันที โดยที่เราไม่ต้องไปเรียกให้ใครมาจัดการสวัสดิการตัวนี้ให้เรา โดยที่เราไม่ต้องไปพึ่งพาให้ใครมาเป็นคนช่วยเหลือเราสามารถที่จะช่วยตัวเองหรือพึ่งพาตัวเองได้ในโอกาสนั้น ๆ

สรุปความสำเร็จของปราชญ์เกษตรที่ชื่อ นายวิบูลย์ เข้มเฉลิม มีกระบวนการเรียนรู้จากการรู้จักคิดเป็นระบบ การจำ ลงมือปฏิบัติจริง สังเกต ขยายโอกาสที่ใช้ประสบการณ์เป็นการเรียนรู้และพึ่งพาตนเองด้วยการใช้จากสิ่งที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติ และนำธรรมชาติมาประยุกต์ใช้ พร้อมทั้งมีการวางแผนในการดำเนินชีวิตอย่างเป็นกระบวนการและสร้างเครือข่ายให้เกิดเป็นศูนย์เรียนรู้ต่อยอดให้กับบุคคลทั่วไปที่สนใจอย่างกว้างขวาง จึงทำให้เกิดการรวมตัวกันเป็นชุมชนที่พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

กระบวนการของวิจัยเชิงกรณีศึกษา

การเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลในวิจัยแบบกรณีศึกษาเหมือนกับเทคนิคที่ใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพอื่น ๆ ซึ่งกระบวนการของวิจัยแบบกรณีศึกษาประกอบด้วย (Mariano. 2001)

1. ระบุวัตถุประสงค์และคำถามในการวิจัย (Identifying The Purpose and Question of The Study) รายละเอียด รูปแบบ การจัดการระยะเวลา การเก็บรวบรวมข้อมูล และชนิดของกรณีศึกษาขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการทำวิจัย ดังนั้น วัตถุประสงค์และเป้าหมายการศึกษาต้องชัดเจน

2. คำถามในการวิจัยที่สามารถตอบได้โดยการวิจัยแบบกรณีศึกษา คือ คำถามที่ถามว่าอะไร (What) อย่างไร (How) และทำไม (Why) เช่น ทำไมกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาจึงคิดและแสดงออกเช่นนั้น หรือโครงการสำเร็จได้อย่างไร เป็นต้น คำถามการวิจัยที่ถามว่าอะไร (What) จะนำไปสู่การมุ่งค้นหา (Exploratory) พรรณนา อธิบาย (Descriptive) กรณีศึกษานั้น ๆ ส่วนคำถามการวิจัยว่าอย่างไร (How) และทำไม (Why) จะเป็นการอธิบาย บอกเหตุผลของกรณีศึกษานั้น ๆ เนื่องด้วยปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อกรณีศึกษาและข้อมูลของกรณีศึกษานั้นมีอยู่มากมาย การกำหนดคำถามการวิจัยให้ชัดเจนจึงเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรกที่ต้องทำในวิจัยเชิงกรณีศึกษา

3. ระบุทฤษฎีที่สอดคล้องหรือเหมาะสมกับชนิดของกรณีศึกษาที่ทำ (Identifying The Theoretical Propositions if Appropriate to the Type of Case Study being Conducted) ทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาเชิงกรณีศึกษานั้นขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ในการวิจัย กรอบแนวคิดหรือทฤษฎีเป็นเสมือนแนวทางในการศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยคิดเสมอว่าอะไรคือสิ่งที่ต้องการค้นหาในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ในการหาคำอธิบาย (Explanation) หรือทดสอบทฤษฎีนั้นกรอบแนวคิดทฤษฎีจะช่วยให้สามารถวิเคราะห์ข้อมูลและตรวจสอบการตีความได้ แต่ถ้าเป็นการมุ่งค้นหา (Exploratory) พรรณนา (Descriptive) กรอบแนวคิดจะช่วยให้พัฒนาจากข้อมูลด้วยตัวของข้อมูลเอง

4. กำหนดวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล (Determining The Unit of Analysis) การวิเคราะห์ข้อมูลขึ้นอยู่กับรูปแบบการวิจัย การวิจัยแบบกรณีศึกษาเป็นการวิจัยแบบองค์รวมและลึก

5. พัฒนารูปแบบของการทำกรณีศึกษา (Developing a Case Protocol) ขั้นตอนจะช่วยแนะแนวทางในการปฏิบัติการวิจัยให้แก่ผู้วิจัย ขั้นตอนจะบอกให้ทราบถึงความก้าวหน้าของการวิจัยอะไรคือแหล่งข้อมูลที่จะเป็นขณะอยู่ในสนาม กำหนดการเบื้องต้นในการเก็บรวบรวมและทำไมแหล่งของข้อมูลและเหตุการณ์ เช่น บุคคลใดที่จะต้องสัมภาษณ์ เอกสารใดที่ต้องตรวจสอบตัดสินใจเลือกรูปแบบการวิจัยที่เหมาะสม (Deciding on The Most Appropriate Design) รูปแบบการวิจัยที่ถูกใช้ในการวิจัยเชิงกรณีศึกษา มี 2 แบบ คือ

5.1 กรณีศึกษาแบบกรณีเดียว (The Single-Case Design) มักใช้เมื่อกรณีศึกษาเป็นตัวแทนแบบที่มีลักษณะเฉพาะไม่เหมือนใคร (Typical Case) แบบมีลักษณะเฉพาะสามารถนำไปวิพากษ์ได้ (Critical Case) แบบที่มีลักษณะเบี่ยงเบนจากคนทั่วไป (Extreme or Unique Case)

5.2 กรณีศึกษาแบบหลายกรณี (The Multiple Case Design) มักใช้เมื่อต้องการศึกษาปรากฏการณ์เดียวกันในสถานการณ์ที่แตกต่างกันหรือในกลุ่มที่แตกต่างกัน

6. การปฏิบัติการวิจัย (Conducting The Case Study) ประกอบด้วย การเก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล และแปลความข้อมูล

6.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล

วิธีการเก็บข้อมูลในการศึกษารายกรณี ในการศึกษารายกรณีนั้น ลักษณะข้อมูลที่เก็บเป็นได้ทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ผู้ที่ทำการศึกษสามารถเก็บข้อมูลได้หลายวิธีด้วยกัน คือ

6.1.1 บันทึกประวัติชีวิตบุคคล (Life History, Life Profiles หรือ Case History)

6.1.2 การศึกษาเอกสารส่วนบุคคล (Personal Documents Review) ซึ่งรวมถึงจดหมาย จดหมายเหตุ (Archival) อนุทิน บันทึกทางคลินิกและบันทึกของทางราชการ (Clinical Agency Records) รายงาน เป็นต้น

6.1.3 การสัมภาษณ์ (Interview)

6.1.4 การสังเกต (Observation)

6.1.5 การทดสอบ (Test) อาจเป็นได้หลายลักษณะเช่นเดียวกัน คือ

6.1.5.1 การทดสอบทางจิตวิทยา (Psychological Tests) ได้แก่ การทดสอบบุคลิกภาพ (Personality Tests) การทดสอบปัญญา (Intelligence Tests) การทดสอบความสามารถ (Attitudes, Interest and Value Test) การทดสอบประสาทและความรู้สึก (Sensory Tests) และการทดสอบการกระทำ

6.1.5.2 การทดสอบทางกายภาพ (Physical Tests)

6.1.6 การให้รายงานด้วยตนเอง (Self-report) หมายถึง การทดสอบโดยให้บุคคลให้ข้อมูลเกี่ยวกับตัวของเขาเอง ความรู้สึกของเขาเอง ลงในแบบสำรวจรายงานตัวเอง (Self-Report Inventory) เพื่อให้ทราบรายละเอียดเกี่ยวกับบุคคล

6.1.7 การศึกษาเอกสารอื่น ๆ เช่น ข่าว สถิติ รูปภาพ (Pictures) เรื่องเล่า (Accounts) สิ่งของประดิษฐ์โดยฝีมือมนุษย์ (Artifacts) เป็นต้น

หลักการในการเก็บข้อมูล เพื่อที่จะช่วยให้การศึกษานั้นมีคุณภาพ (Quality) และมีความน่าเชื่อถือ (Trustworthiness) เพิ่มขึ้น (Lincoln and Guba, 1985; Yin, 2003) ประกอบด้วยหลักสำคัญ 3 ข้อ ดังนี้ 1) ใช้ข้อมูลจากหลายแหล่ง (Multiply Sources of Evidence) 2) ใช้หลักฐานที่เป็นทางการในการเขียนรายงานผล (A Case Study Database) 3) เชื่อมโยงระหว่างคำถามการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูลและการเขียนสรุปผล (Maintaining a Chain of Evidence)

6.2 การวิเคราะห์และแปลความข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลของวิจัยเชิงกรณีศึกษามีขั้นตอนที่ยาก ไม่มีรูปแบบที่ตายตัว ขึ้นอยู่กับสไตล์หรือความเข้มงวดของผู้วิจัย แนวคิดพื้นฐานในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงกรณีศึกษา (Yin, 2001)

6.2.1 พึ่งพาทฤษฎีในการอภิปราย

6.2.2 กำหนดกรอบเป็นพื้นฐานในการอธิบาย

6.2.3 พัฒนาขึ้นจากการบรรยายกรณีศึกษา

วิธีที่ใช้ในการบรรยายหรือพรรณนากรณีศึกษา ซึ่งข้อมูลส่วนใหญ่เป็นข้อมูลเชิงคุณภาพนั้นใช้เทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลเหล่านี้ คือ การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) การสร้างข้อสรุปอุปนัย (Analytic Induction) การเปรียบเทียบ (Constant Comparison) และการวิเคราะห์เชิงปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenological Analysis) (Mariano. 2001 : 43)

6.3 การเขียนรายงานวิจัย

การรายงานกรณีศึกษาอาจนำเสนอได้ทั้งโดยการเขียน โดยการพูดผ่านนวัตกรรมทางเทคโนโลยี เช่น รูปภาพ วิดีโอเทป คลิปวิดีโอตามความเหมาะสม ส่วนใหญ่มักมีการนำเสนอผ่านการเขียนรายงาน การเขียนรายงานกรณีศึกษาไม่ใช่เรื่องง่าย ๆ เพราะไม่มีกฎหรือมาตรฐานในการปฏิบัติที่แน่นอน Lincoln and Guba (1985) แนะนำส่วนประกอบในการเขียนรายงานกรณีศึกษาดังนี้

6.3.1 อธิบายปัญหาหรือประเด็นการวิจัย

6.3.2 พรรณนาบริบทและสิ่งแวดล้อมภายในปรากฏการณ์อย่างละเอียด

6.3.3 บรรยายถึงกระบวนการและการดำเนินการภายในบริบทและสิ่งแวดล้อมอย่างกว้าง ๆ แต่ถูกต้องครบถ้วนตามวัตถุประสงค์ในการศึกษา

6.3.4 อภิปรายผลการศึกษาให้เข้าใจถึงปรากฏการณ์ที่น่าสนใจ

นอกจากนี้ Yin (2003) ยังได้อธิบายถึงวิธีการเขียนรายงานกรณีศึกษาที่หลากหลาย ดังนี้คือ 1) หากเป็นการศึกษาแบบกรณีเดียว (Single-Case Study) จะใช้การพรรณนาหรือพรรณนาวิเคราะห์ 2) หากเป็นการศึกษาหลายกรณี (Multiply-Case Study) ใช้การพรรณนากรณีแต่ละกรณีหรืออาจสรุปวิเคราะห์แบบ Cross-Case Analysis

จะเห็นได้ว่าวิธีการในการเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลของวิจัยเชิงกรณีศึกษา (Case Study) สามารถกระทำได้หลายวิธีด้วยกันดังกล่าวแล้วข้างต้น สำหรับในงานวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยออกแบบการวิจัยโดยการเก็บข้อมูลจากการศึกษาประวัติชีวิต การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมเป็นหลัก ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลนั้นใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ซึ่งเป็นวิธีการที่จะทำให้สามารถตอบคำถามและวัตถุประสงค์ของงานวิจัยได้ ผู้วิจัยจึงได้ทบทวนความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการศึกษาประวัติชีวิต (Life History) สัมภาษณ์ (Interview) และการวิเคราะห์ข้อมูลแบบวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) นำเสนออย่างละเอียด ดังนี้

การศึกษาประวัติชีวิต (Life History)

บันทึกประวัติชีวิตบุคคล (Life History) ก็คือการบันทึกเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง มีจุดประสงค์เพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจต่อสถานการณ์และเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เป็นประสบการณ์ของบุคคลแต่ละคนนั่นเอง การวิเคราะห์เหตุการณ์เหล่านี้ มักจะเน้นหรือช่วยให้เห็นถึงความสำคัญของปัจจัยทางด้านสภาพแวดล้อมที่มีความสำคัญต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ในชีวิตของคนเราหรือของบุคคลนั้น ๆ รวมทั้งความเป็นมาหรือพัฒนาการของปัจจัยเหล่านั้น (Agar. 1980, อ้างถึงใน Attig. 2531)

1.1 การเลือกใช้ข้อมูลในการทำประวัติชีวิต

การทำประวัติชีวิต นักวิจัยจะใช้ข้อมูลจากหลายแหล่งข้อมูล (สุภางค์ จันทวานิช. 2545) ดังนี้

1.1.1 ข้อมูลที่ได้จากบุคคลที่เป็นเจ้าของประวัติชีวิตเอง ซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญที่สุด ได้จากการสัมภาษณ์เจ้าของประวัติชีวิตและจากบันทึกเล่าประวัติที่เจ้าของเขียนขึ้น บันทึกเล่าประวัตินี้ควรมีลักษณะ ดังนี้ คือ 1) เป็นบันทึกที่ผู้วิจัยจะหาหลักฐานมาสนับสนุนให้แน่ใจได้ว่าไม่บิดเบือนจากความจริง 2) บันทึกควรมีความครอบคลุมชีวิตให้มากที่สุด ควรแบ่งเป็นช่วงเวลาหรือวัยด้วย 3) เป็นบันทึกที่มีรายละเอียดเพียงพอ อธิบายถึงความรู้สึกต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และ 4) สามารถลำดับเหตุการณ์ก่อนหลังได้

1.1.2 แหล่งข้อมูลอื่นที่ผู้วิจัยอาจแสวงหาเพิ่มเติมเพื่อความสมบูรณ์ของประวัติชีวิต ได้แก่ แหล่งข้อมูลทั่ว ๆ ไป เช่น หน้าหนังสือพิมพ์ ข้อมูลจากสถานที่ที่เจ้าของประวัติได้เคยมีส่วนเกี่ยวข้อง

1.1.2.1 สถาบันที่ศึกษาและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับเกษตรกร รายงานของทางราชการที่เกี่ยวกับเกษตรกร ข้อมูลอื่น ๆ ของทางราชการ เช่น การรับรางวัล ใบเกียรติบัตรด้านการเกษตร เป็นต้น

1.1.2.2 ข้อมูลที่รวบรวมไว้เฉพาะเกี่ยวกับพฤติกรรมรวมหมู่ พฤติกรรมเบี่ยงเบนต่าง ๆ ปัญหาสังคม ความคาดหวังในชีวิต

1.1.2.3 ข้อมูลจากแบบแผนการดำรงชีวิตของเกษตรกรทั่วไป

1.1.2.4 ข้อมูลบันทึกของเกษตรกร (ข้อมูลนี้นักวิจัยควรระมัดระวังในการใช้เพราะอาจมีการบิดเบือนได้)

1.1.2.5 ข้อมูลจากรายงานของผู้ใกล้ชิดหรือมีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับเจ้าของประวัติชีวิต เช่น พ่อแม่ พี่น้อง สามีภรรยา เป็นต้น

1.1.2.6 ข้อมูลจากความทรงจำของเจ้าของประวัติ เหตุการณ์ที่ประทับใจมากที่สุดในการเกษตมมากที่สุดในชีวิต

1.1.2.7 ข้อมูลจากเอกสารสถิติต่าง ๆ เช่น บัญชีรายรับรายจ่าย บันทึกการประชุม สมุดรายชื่อเข้าร่วมจัดเวทีชุมชน เป็นต้น

1.1.2.8 ข้อมูลจากข้อเขียนอื่น ๆ ที่เจ้าของประวัติกล่าวถึงตนเองและความสัมพันธ์กับผู้อื่น

จะเห็นได้ว่ามีข้อมูลที่จะนำมาใช้ทำประวัติชีวิตได้หลายแหล่ง เหตุที่มีข้อมูลบางส่วนเกี่ยวกับเรื่องของพฤติกรรมเบี่ยงเบน พฤติกรรมรวมหมู่ ปัญหาสังคม ความคาดหวังในชีวิต ก็เพราะว่าผู้วิจัยจะตัดสินใจทำประวัติชีวิตนั้นมักเป็นเกษตรกรที่เป็นมีความเป็นผู้นำจนได้รับการยกย่องให้เป็นปราชญ์ด้านการเกษตรในเขตปฏิรูปที่ดิน

1.2 วิธีการทำประวัติชีวิต

การทำประวัติชีวิตเป็นงานที่ค่อนข้างยาก มีขั้นตอนที่สลับซับซ้อนต้องอาศัยความละเอียดอ่อนอย่างมาก มี 7 ขั้นตอน ดังนี้ (สุภาวศ์ จันทวานิช. 2545)

1.2.1 การสร้างความสัมพันธ์ ผู้วิจัยจะต้องสร้างความสัมพันธ์อันดีกับผู้ให้ข้อมูล โดยเฉพาะเจ้าของประวัติชีวิต ผู้วิจัยจะต้องไปพบเจ้าของประวัติชีวิตอย่างต่อเนื่องและวางตัวและบทบาทให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ ต้องสร้างความไว้วางใจก่อนแล้วจึงจะเริ่มลงมือทำประวัติชีวิต เพราะการที่จะให้ใครคนหนึ่งมาเล่าประวัติชีวิตส่วนตัวให้ฟังเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยความไว้วางใจ

1.2.2 ภาษา ผู้วิจัยต้องเรียนรู้ภาษาของเจ้าของประวัติชีวิต เพื่อจะได้เข้าใจข้อมูลที่เจ้าของประวัติถ่ายทอดให้ในระดับลึกซึ้งอย่างที่เรียกกันว่า Subjective Meaning ของเจ้าของประวัติชีวิต การรู้ภาษาอย่างนี้จะช่วยให้ผู้วิจัยใช้ภาษาที่เหมาะสมถูกต้องในการรวบรวมข้อมูลที่จะได้มาโดยยาก

1.2.3 การสัมภาษณ์ ในการศึกษาประวัติชีวิต ผู้วิจัยจะใช้เทคนิคการสัมภาษณ์เป็นอย่างมาก เพราะต้องการทราบเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคุณค่า ค่านิยม ทศนคติ ความเชื่อ และความหมายของบุคคลที่เป็นเจ้าของประวัติชีวิต การสัมภาษณ์อาจเป็นทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการจะทำให้ได้ข้อมูลที่หลากหลายไปอีกลักษณะหนึ่ง

1.2.4 ความน่าเชื่อถือและการเลือกตัวอย่าง การทำประวัติชีวิตจะต้องพบกับคำถามที่ว่าข้อมูลที่เจ้าของประวัติให้มานั้นน่าเชื่อถือเพียงใด หรือแปลความได้ว่าเจ้าของประวัติบอกความจริงแก่ผู้วิจัยมากแค่ไหน ในเรื่องนี้ ผู้วิจัยที่ศึกษาประวัติชีวิตจำเป็นต้องตรวจสอบข้อมูลที่ตนได้มาเช่นเดียวกับผู้วิจัยคุณภาพทุกคน โดยผู้วิจัยอาจตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล โดย

อาศัยการสังเกตดูความสมเหตุสมผล การตรวจสอบข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลคนอื่น และจากการถามซ้ำจากเจ้าของประวัติชีวิต โดยอาจอ้างว่าลืมหรือไม่เข้าใจข้อมูลที่เคยให้ไว้ ทั้งนี้ เพื่อยืนยันข้อมูล ดังนี้

1.2.4.1 หาข้อมูลเพิ่มเติม ได้แก่ การใช้ข้อมูลแหล่งอื่น ๆ ดังที่ได้ระบุนมาแล้วข้างต้น

1.2.4.2 การบันทึกข้อมูล ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และข้อมูลเพิ่มเติมที่ได้มานี้จะต้องบันทึกไว้เพื่อการวิเคราะห์ต่อไป การใช้เทปบันทึกเสียงช่วยให้เก็บข้อมูลได้ละเอียดยิ่งขึ้น

1.2.4.3 บุคลิกภาพของผู้วิจัย จะต้องระมัดระวังบุคลิกภาพของตน วางตนให้เหมาะสม ไม่สร้างเงื่อนไขให้กับตนเองที่จะเป็นอุปสรรคแก่การรวบรวมข้อมูล ระมัดระวังการมีอคติ

2. การสัมภาษณ์ (Interview)

2.1 ประเภทของการสัมภาษณ์

การสัมภาษณ์เพื่อการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยอาจแบ่งออกได้เป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้ (สุภางศ์ จันทวานิช. 2545)

2.1.1 การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างหรือการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ (Structured Interview) การสัมภาษณ์แบบนี้มีลักษณะคล้ายกับการใช้แบบสอบถาม เพราะคำถามได้ถูกกำหนดขึ้นใช้ประกอบกับการสัมภาษณ์ไว้ล่วงหน้าแล้ว การตั้งคำถามแบบนี้เป็นไปในทำนองเดียวกันกับการตั้งคำถามในแบบสอบถาม คือมีทั้งคำถามที่ต้องการคำตอบเฉพาะเจาะจง และคำถามที่ให้ตอบได้ตามความต้องการ เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากที่สุด โดยปกติผู้วิจัยเชิงคุณภาพมักไม่ใช้การสัมภาษณ์ชนิดนี้เป็นวิธีการหลัก เพราะไม่ช่วยให้ได้ข้อมูลที่ลึกซึ้งและครอบคลุมเพียงพอ โดยเฉพาะในแง่วัฒนธรรมความหมายและความรู้สึกนึกคิด

2.1.2 การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) การสัมภาษณ์แบบนี้ เป็นวิธีการที่มักใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ ในการสัมภาษณ์แบบนี้ตัวผู้วิจัยหรือผู้วิเคราะห์ข้อมูลมักจะเป็นผู้สัมภาษณ์เอง จึงรู้ว่าต้องการข้อมูลแบบใด เพื่อวัตถุประสงค์ใด ฉะนั้นจึงตั้งคำถามในขณะที่สัมภาษณ์ได้ โดยอาจจะเตรียมแนวคำถามกว้าง ๆ มาล่วงหน้า เป็นการสัมภาษณ์แบบเปิดกว้างไม่จำกัดคำตอบ การสัมภาษณ์แบบนี้มีความยืดหยุ่นมาก เพราะมีวัตถุประสงค์ให้ผู้ถูกสัมภาษณ์มีอิสระที่จะอธิบายแนวความคิดของตนเองไปเรื่อย ๆ ในบางครั้งผู้สัมภาษณ์เพียงแต่กล่าวนำให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ทราบแนวความต้องการ แล้วให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เล่าเรื่องโดยอิสระการสัมภาษณ์แบบนี้จึงเหมาะที่จะใช้กับเรื่องที่ผู้วิจัยไม่ต้องการกำหนดกรอบแนวคิดเฉพาะเจาะจงสำหรับข้อมูล

ที่ได้รับ หากแต่มีแนวความคิดทางด้านทฤษฎีในเรื่องนั้น ๆ อยู่บ้างแล้ว ในการสัมภาษณ์แบบนี้ ผู้วิจัยต้องวางแผนข้อคำถามไว้คร่าว ๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ได้ตอบคำถามเหล่านั้น

2.1.2.1 การสัมภาษณ์แบบมีจุดสนใจเฉพาะ (Focus Interview) หรือการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) หมายถึง การสัมภาษณ์ที่ผู้สัมภาษณ์มีจุดสนใจอยู่แล้ว จึงพยายามหันความสนใจของผู้ถูกสัมภาษณ์ให้เข้าสู่จุดที่สนใจ ลักษณะที่สำคัญของการสัมภาษณ์แบบนี้อยู่ที่ ผู้วิจัยรู้อยู่ก่อนแล้วว่าต้องการข้อมูลอะไร ชนิดใด เมื่อผู้ถูกสัมภาษณ์พูดนอกเหนือจากจุดที่สนใจก็พยายามโยงเข้าหาประเด็นที่ต้องการสัมภาษณ์ การตะล่อมกล่อมเกล่า (Probe) หมายถึง การซักถามที่ล้วงเอาส่วนลึกของความคิดออกมา คือการสัมภาษณ์อย่างชนิดที่จะต้องล้วงเอาความจริงจากผู้ถูกสัมภาษณ์ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ผู้วิจัยจะต้องใช้วาทศิลป์ เพื่อให้ผู้ตอบเล่าเรื่องออกมาทั้งหมด ผู้วิจัยต้องใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกนี้ ในกรณีที่ผู้ตอบจงใจหรือไม่ตั้งใจที่จะไม่ให้ข้อมูลแต่ผู้วิจัยจำเป็นต้องได้ข้อมูลนั้น ผู้วิจัยต้องใช้เทคนิคต่าง ๆ ล้วงเอาข้อมูลออกมาให้ได้ เช่น ตั้งคำถามจากเหตุการณ์สมมติ (Hypothesis Question) ให้ผู้ตอบแสดงความคิดเห็น หรือตั้งคำถามสืบถามสรุปความว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร เพื่อให้ผู้ตอบแสดงปฏิกิริยาโดยไม่ทันระวังตัว

2.1.2.2 การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant Interview) หมายถึง การสัมภาษณ์โดยกำหนดตัวผู้ตอบบางคนเป็นการเฉพาะเจาะจง เพราะผู้ตอบนั้นมีข้อมูลที่ดี ลึกซึ้ง กว้างขวางเป็นพิเศษเหมาะสมกับความต้องการของผู้วิจัย เราเรียกบุคคลประเภทนี้ว่า “ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ” ผู้วิจัยจะต้องหาให้พบว่าเป็นคนที่เหมาะสมกับการวิจัยอยู่นั้น ใครบ้างเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่สมควรไปสัมภาษณ์ เมื่อกำหนดตัวได้ถูกต้องแล้วก็ดำเนินการสัมภาษณ์โดยใช้วิธีสัมภาษณ์แบบใดก็ได้ที่กล่าวมาแล้ว

2.2 ขั้นตอนของการสัมภาษณ์ในการวิจัยเชิงคุณภาพ

การสัมภาษณ์ทุกครั้งต้องมีจุดมุ่งหมาย และที่สำคัญสำหรับผู้วิจัยเชิงคุณภาพ คือ ผู้วิจัยและผู้ถูกสัมภาษณ์จะต้องมีความสัมพันธ์ภาพที่ดี จึงจะคาดหวังได้ว่าจะได้คำตอบที่เป็นข้อเท็จจริงจากผู้ถูกสัมภาษณ์มากที่สุด ดังนั้น ขั้นตอนการสัมภาษณ์ จึงประกอบด้วย (ศิริพร จิรวรรณกุล, 2545 และ สุภาภรณ์ จันทวานิช, 2545)

2.2.1 การเตรียมตัวในกรณีที่เป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก นอกจากการที่ต้องเตรียมความพร้อมของอุปกรณ์บันทึกเสียงแล้ว ผู้วิจัยต้องเตรียมแนวทางการสัมภาษณ์ (Interview Guideline) ซึ่งเน้นประเด็นสำคัญ ๆ และเป็นคำถามปลายเปิดที่มุ่งให้ผู้ให้ข้อมูลอธิบาย ให้ความเห็น หรือเล่าประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นนั้น ๆ

2.2.2 เริ่มการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยต้องแนะนำตัวเพื่อเป็นการชี้แจงวัตถุประสงค์ของการสัมภาษณ์ สร้างบรรยากาศของความเป็นกันเอง ถ้าจำเป็นต้องจดบันทึกหรือใช้เครื่องบันทึกเสียงต้องแจ้งให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ทราบ

2.2.3 ดำเนินการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยควรใช้คำถามที่เตรียมไว้ล่วงหน้าเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ ควรเป็นนักฟังที่ตั้งใจฟังและติดตาม ฟังอย่างเอาใจใส่ ตั้งใจ (Active Listening) รู้จักป้อนคำถามให้เหมาะสมกับจังหวะของผู้ตอบ ผู้วิจัยต้องทำตามสบายและเป็นธรรมชาติ เพื่อให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ไม่รู้สึกเกร็งหรือหวาดระแวง ใช้ภาษาที่เป็นที่เข้าใจตรงกันทั้งสองฝ่าย

2.2.4 สิ้นสุดการสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพมักไม่สัมภาษณ์ครั้งเดียว ผู้วิจัยอาจต้องสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักและรองมากกว่า 1 ครั้ง ดังนั้น ในการสิ้นสุดการสัมภาษณ์แต่ละครั้งนอกจากการแสดงความขอบคุณแล้ว ผู้วิจัยจะต้องสรุปทางไว้สำหรับการพบปะครั้งต่อไปด้วย

3. การวิเคราะห์เนื้อหา

การวิเคราะห์เนื้อหา คือเทคนิคการวิจัยที่พยายามจะบรรยายเนื้อหาของข้อความ หรือเอกสารโดยใช้วิธีการเชิงปริมาณอย่างเป็นระบบและเน้นสภาพวัตถุวิสัย (Objectivity) (Berelson, 1952 อ้างถึงใน สุภาภรณ์ จันทวานิช. 2545) การบรรยายนี้เน้นที่เนื้อหาตามที่ปรากฏในข้อความ พิจารณาจากเนื้อหาโดยผู้วิจัยไม่มีอคติหรือความรู้สึกร่วมของตัวเองเข้าไปพัวพัน ไม่เน้นการตีความหรือหาความหมายที่ซ่อนอยู่เบื้องหลัง หรือความหมายระหว่างบรรทัด สรุปได้ว่า การวิเคราะห์เนื้อหาจะต้องมีลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ 1) มีความเป็นระบบ 2) มีความเป็นสภาพวัตถุวิสัย และ 3) อิงกรอบแนวคิดทฤษฎี

เอกสารหรือตัวบทที่จะวิเคราะห์นั้นมีองค์ประกอบหลัก ๆ 6 ประการ คือ (สุภาภรณ์ จันทวานิช. 2545)

1. แหล่งที่มาของข้อความหรือสาระ ได้แก่ สื่อ (Source/Sender)
2. กระบวนการใส่ความหมายของสาระ (Encoding Process)
3. ตัวสาระหรือข้อความ (Message) เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด การวิเคราะห์เนื้อหาเป็นวิธีการวิจัยที่สามารถช่วยวิเคราะห์ตัวสาระ หรือข้อความที่ถูกสื่อได้เป็นอย่างดี
4. วิธีถ่ายทอดสื่อสารไปยังผู้อื่น (Channel of Transmission)
5. ผู้รับสาร (Detector)
6. กระบวนการถอดความหมายของสาร (Decoding Process)

ข้อพึงระวังในการวิเคราะห์เนื้อหา 2 ประการ คือ

1. เนื้อหาที่จะได้จากการวิเคราะห์เป็นเนื้อหาตามที่มีอยู่ในเอกสาร เนื้อหาที่ผู้วิจัยเป็นผู้กำหนดนอกจากเอกสารนั้นจะเป็นเอกสารที่ผู้วิจัยขอให้ผู้อื่นเขียนขึ้นตามความประสงค์ของตน
2. คุณลักษณะเฉพาะที่นักวิจัยจะบรรยายหรือวิเคราะห์ ควรเป็นคุณลักษณะที่ดึงขึ้นมาได้จากเอกสารมากกว่าเป็นการบรรยายหรือวิเคราะห์โดยมีกรอบแนวคิดทฤษฎีกำหนดล่วงหน้า กรอบแนวคิดเป็นเพียงสิ่งที่นำมาช่วยในการสร้างข้อสรุปหรือโยงข้อมูลที่ดีออกมาได้เท่านั้น มิเช่นนั้นแล้วการวิเคราะห์เนื้อหาจะไม่มีความเป็นทวิสัยและความเป็นระบบ

ขั้นตอนในการวิเคราะห์เนื้อหา (สุภางค์ จันทวนิช, 2545)

1. ตั้งกฎเกณฑ์ ผู้วิจัยต้องตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นสำหรับการคัดเลือกเอกสาร และหัวข้อที่จะทำการวิเคราะห์
2. วางเค้าโครงของข้อมูล ผู้วิจัยต้องวางเค้าโครงของข้อมูลโดยการทำรายชื่อคำหรือข้อความในเอกสารที่จะถูกนำมาวิเคราะห์แล้วแบ่งไว้เป็นประเภท (Categories) การทำเช่นนี้จะช่วยให้การวิเคราะห์มีความสม่ำเสมอ ผู้วิเคราะห์จะสามารถตัดสินใจได้ว่าสิ่งคำหรือข้อความใดออกมาจากเอกสารหรือตัวบท (Text) และจะทิ้งคำหรือข้อความใดออกไป

3. คำนึงถึงบริบท ผู้วิจัยจะต้องคำนึงถึงบริบท (Context) หรือสภาพแวดล้อมประกอบของข้อมูลเอกสารที่นำมาวิเคราะห์ด้วย ผู้วิจัยควรตั้งคำถามเกี่ยวกับเอกสารที่นำมาวิเคราะห์ เช่น ใครเป็นผู้เขียน เขียนเพื่อให้ใครอ่าน ช่วงเวลาที่เขียนเป็นอย่างไร ฯลฯ ทั้งนี้ เพื่อให้การวิเคราะห์เป็นไปอย่างลึกซึ้งขึ้น การบรรยายคุณลักษณะเฉพาะของเนื้อหาโดยไม่โยงไปสู่ลักษณะของเอกสารของผู้ส่งสารและผู้รับสาร ซึ่งจะทำให้ผลการวิเคราะห์มีคุณค่าน้อย แต่ถ้าได้มีการเปรียบเทียบคุณลักษณะของเนื้อหาเข้ากับบริบทของเอกสารและมีการโยงคุณลักษณะดังกล่าวเข้ากับกรอบแนวคิดทฤษฎีที่เหมาะสมที่ผู้วิจัยเลือกมาเปรียบเทียบ จะทำให้การวิเคราะห์ข้อมูลมีความกว้างขึ้นและนำไปสู่การอ้างอิงกับข้อมูลได้

หัวใจของการวิเคราะห์เนื้อหา

เทคนิคสำคัญในการวิเคราะห์เนื้อหา คือ การวางระบบข้อมูลโดยการจัดจำแนกประเภทของคำและข้อความที่จะวิเคราะห์ เมื่อได้เอกสารมาแล้วผู้วิจัยต้องจัดจำแนกประเภท (Categories) ของคำและข้อความให้ครอบคลุมตรงตามปัญหาของการวิจัย วิธีจัดประเภทมีหลักสำคัญ 5 ประการ ดังนี้

1. ผู้วิจัยจะต้องคำนึงถึงปัญหาของการวิจัยว่าอาจครอบคลุมประเภทของคำหรือข้อความอะไรบ้าง เช่น ในการวิเคราะห์เนื้อหาของความรุนแรงทางร่างกายที่ปรากฏในภาพยนตร์โทรทัศน์ ผู้วิจัยจะต้องแยกแยะว่าแนวคิดเรื่องความรุนแรงทางร่างกาย การลอบสังหาร การทำร้าย

2. ระบบจำแนกประเภทควรมีความครอบคลุม นั่นคือ สามารถรองรับคำและข้อความที่ถูกเจงนั้บได้เป็นอย่างดี ผู้วิจัยจะสร้างคุณลักษณะครอบคลุมนี้ได้โดยการระบุรายละเอียดของแนวคิดย่อยและตัวแปรของการวิจัยให้ชัดเจนมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อให้ผู้เจงนั้บหรือผู้สร้งรหัสไม่ประสบความยุ่งยากในการตัดสินใจว่าคำใดควรอยู่ในประเภทใด

3. ระบบจำแนกประเภทควรมีความเด่นชัดในตัวเอง เพื่อให้การจำแนกข้อมูลทำได้โดยสะดวก ไม่เกิดปัญหาว่าคำหรือข้อความสามารถถูกจำแนกเข้าได้หลายประเภทพร้อม ๆ กัน

4. ระบบจำแนกประเภท ไม่ควรมีความซ้ำซ้อนใกล้เคียงกัน นั่นคือไม่ควรมีประเภทที่คล้ายคลึงกันในส่วน

5. ผู้สร้างระบบจำแนกประเภทควรใช้หลักการเดียวกันในการจัดประเภทต่าง ๆ ไม่ใช้มิติของเวลาบ้าง ใช้สถานที่บ้าง ใช้ระดับของความรู้สึกบ้าง จะทำให้ประเภทที่จัดขาดเอกภาพ ไม่อาจนำมาเปรียบเทียบกันได้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เทียน นารินทร์ทอง (2537) ศึกษาในเรื่อง กระบวนการเรียนรู้ทางสังคมที่ส่งผลต่อการดูแลสุขภาพตนเองของประชาชนชนบทภาคเหนือตอนบน มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาถึงบริบทของชุมชนและครอบครัว รูปแบบต่าง ๆ ของพฤติกรรมดูแลสุขภาพตนเองและกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการดูแลสุขภาพตนเองประชาชนในชนบทภาคเหนือตอนบน วิธีการศึกษาวิจัยเป็นวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการเก็บข้อมูล โดยการสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ทั้งที่เป็นแบบทางการและแบบไม่เป็นทางการ การจัดกลุ่มสนทนา ตลอดจนการศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม และเอกสารที่เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพตนเอง โดยมีแหล่งในการเก็บรวบรวมข้อมูลคือผู้นำชุมชน ประชาชน อาสาสมัคร สาธารณสุขประจำหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ที่ปฏิบัติงานในชุมชน เป็นต้น โดยใช้ระยะเวลาในการรวบรวมข้อมูลในภาคสนาม 1 ปี การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีแยกแยะ ข้อมูลออกเป็นหมวดหมู่แล้วนำเสนอผลการวิเคราะห์ด้วยการบรรยายเชิงวิเคราะห์ ผลจากการศึกษาวิจัยสรุปได้ดังนี้ กระบวนการเรียนรู้ทางสังคมที่ส่งผลต่อการดูแลสุขภาพตนเองของประชาชนในชนบทนั้น มีบริบทของชุมชนเข้ามามีส่วนสัมพันธ์กับกระบวนการเรียนรู้เพื่อการดูแลสุขภาพตนเองของประชาชนในชุมชน โดยเฉพาะการเรียนรู้ในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการโดยจะมีแหล่งเรียนรู้ที่มีทั้งภายในชุมชนเอง อาทิเช่น ระบบเครือญาติ เพื่อนบ้าน หมอพื้นบ้าน ขนบธรรมเนียมประเพณี และมีแหล่งเรียนรู้ที่นำข่าวสารความรู้ที่มาจากภายนอกชุมชน ซึ่งอาจจะผ่านประชาชนที่เป็นอาสาสมัครหรือสมาชิกขององค์กร ด้านสาธารณสุขต่าง ๆ ตลอดจนมีโอกาสได้ติดต่อสื่อสาร

การคมนาคมกับคนภายนอกชุมชนและจากสื่อมวลชนต่าง ๆ ซึ่งจะทำให้เกิดรูปแบบของพฤติกรรม การดูแลสุขภาพตนเองทั้งก่อนการเจ็บป่วยระหว่างการเจ็บป่วย และหลังการเจ็บป่วยที่แตกต่างกัน โดยพฤติกรรมก่อนการเจ็บป่วยจะมีทั้งรูปแบบของการปฏิบัติตัวเพื่อป้องกันโรคและรูปแบบของ พฤติกรรมที่ไม่ได้ป้องกันโรค โดยเฉพาะแต่ผลของการปฏิบัตินั้นสามารถที่จะป้องกันโรคได้ เมื่อมี อาการเจ็บป่วยไม่สบายประชาชนก็จะมีพฤติกรรมระหว่างการเจ็บป่วยที่อาจจะเริ่มตั้งแต่การไม่ ปฏิบัติสิ่งใดเลย ปลอมให้หายไปเอง การปฏิบัติตัวด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยไม่ใช้ยา การรักษาโดยการ ใช้ยาทั้งจากการซื้อยากินเอง การใช้ยาสมุนไพร การไปรับการรักษาพยาบาลกับบุคลากรทางการแพทย์ และสาธารณสุขทั้งจากภาครัฐและภาคเอกชน หรือการรักษาแบบพื้นบ้านด้วยพิธีกรรมและทางไสย ศาสตร์ ซึ่งพฤติกรรมดูแลสุขภาพตนเองระหว่างการเจ็บป่วยของประชาชนนี้ ส่วนใหญ่จะเข้า รับการรักษาตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบันก่อน เมื่อผลของการรักษาไม่ได้ผลหรือล่าช้า ประชาชนก็จะกลับมาสู่สังคมการเรียนรู้จากภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีอยู่ในท้องถิ่น ทั้งในด้านพุทธ ศาสตร์ ไสยศาสตร์ ตลอดจนกายภาพบำบัดที่มีใช้อยู่ในชุมชนรับไปปฏิบัติควบคู่ไปกับการรักษา แบบแพทย์แผนปัจจุบัน และเมื่อประชาชนหายเป็นปกติแล้วประชาชนก็จะมีพฤติกรรม หลังการ เจ็บป่วยที่มีตั้งแต่การปฏิบัติตัวตามปกติเหมือนกับก่อนการเจ็บป่วย การปฏิบัติตัวโดยวิธีต่าง ๆ โดย ไม่ใช้ยาหรือการรักษาตัวเองต่ออีกระยะหนึ่งจนกว่าจะมั่นใจว่าร่างกายสมบูรณ์ แข็งแรงเหมือนเดิม โดยพฤติกรรมดูแลสุขภาพตนเองของประชาชนในระยะต่าง ๆ นี้ ก็จะเป็นตัวแบบของการ เรียนรู้ทางสังคมที่สำคัญของประชาชนต่อไป

เอกพจน์ เกษมกุลทรัพย์ (2538) ศึกษาในเรื่อง กระบวนการเรียนรู้ในการประกอบอาชีพ นอกกระบวนการของคนในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ มีจุดมุ่งหมายในการวิจัย เพื่อศึกษาสภาพการณ์และ บริบทชุมชนที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ในการประกอบอาชีพ ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การสังเกต และการสัมภาษณ์จากกลุ่มบุคคลที่เป็นกรณีศึกษาตลอดจนผู้เกี่ยวข้อง โดยนำข้อมูลที่ เก็บรวบรวมได้มาจำแนกเป็นหมวดหมู่ จากนั้นจึงตรวจสอบข้อมูลและนำเสนอโดยการบรรยาย และอธิบาย ผลการวิจัยพบว่าชาวชุมชนในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ที่ประกอบอาชีพนอกระบบ เป็นชาวชนบทที่ย้ายถิ่นเข้ามาอยู่อาศัยในเมืองและคนจนเมืองที่มีฐานะยากจน มีการศึกษาน้อย ตลอดจนเป็นแรงงานไร้ทักษะฝีมือ ไม่สามารถเข้าสู่การประกอบอาชีพภาคทางการได้ เพื่อความอยู่ รอดในสังคมจึงได้ประกอบอาชีพภาคนอกระบบ โดยเรียนรู้ในการประกอบอาชีพอย่างเป็น กระบวนการ เริ่มจากการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับตนเอง ข้อมูล อาชีพเพื่อประเมินตนเข้าสู่อาชีพที่พอ ทำได้ เมื่อเกิดความสนใจ ความถนัด และตามความบังเอิญ หลังจากนั้นจึงเรียนรู้การปฏิบัติงาน อาชีพ การพัฒนาอาชีพ ตามลำดับ โดยมีวิธีการเรียนรู้จากการรู้เห็นวิธีการผลิต ช่วยเหลือพ่อแม่ ทำงาน ตลอดจนเครือญาติ เพื่อน หรือเป็นลูกมือผู้รู้ในชุมชน เป็นลูกจ้างในสถานประกอบการและ

พยายามสั่งสมความรู้ทักษะประสบการณ์การทำงาน โดยมีสภาพการณ์ทางเศรษฐกิจ สภาพการณ์แหล่งการเรียนรู้ สภาพการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ด้านต่าง ๆ เพิ่มเติมจนกระทั่งกลายเป็นผู้ชำนาญการ เมื่อมีความพร้อมจึงแยกตัวออกมาเป็นเจ้าของประกอบการด้วยตนเอง

สมศรี จินะวงศ์ (2544) ศึกษาในเรื่อง การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจและการกระจายรายได้ในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียง ผลการวิจัยพบว่า

1. แนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบัน มีทั้งสิ่งที่เป็นจุดร่วมและจุดต่าง สำหรับจุดร่วมคือ การเน้นในเรื่องพออยู่ พอกิน การพึ่งตนเอง การพึ่งพาซึ่งกันและกัน การมีความสุขตามอัตภาพ โดยไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม จุดต่างคือ สภาพปัจจุบันการผลิตเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการในการบริโภคของครัวเรือนและเพื่อการค้า การบริโภคเพื่อตอบสนองการค้าและพัฒนาคุณภาพชีวิต การแลกเปลี่ยนมีทั้งในระดับชุมชน ระดับประเทศ และระดับโลก การจัดสรรหรือการแบ่งปันเป็นไปทั้งในระดับชุมชนและระดับรัฐ

2. กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอาศัยปัจจัยการเรียนรู้ทั้งปัจจัยภายใน ภายนอก และปัจจัยสภาพแวดล้อม โดยมีลักษณะการเรียนรู้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และการรวมกลุ่ม จากแหล่งเรียนรู้ภายในชุมชนและนอกชุมชน โดยชุมชนบ้านสุขใจ จังหวัดกาฬสินธุ์ ใช้ศรัทธาที่มีต่อบุคคล และชุมชนพอเพียง จังหวัดมหาสารคาม ใช้ความศรัทธาในตนเอง และกระบวนการมีส่วนร่วมเป็นเครื่องหนุนนำการเรียนรู้

สังศิต พิริยะรังสรรค์ (2541, อ้างถึงในกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย. 2541 : 52) ได้ศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง พบว่า รูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยที่ผ่านมา ทำให้ภาคเกษตรและภาคนอกการเกษตรทั้งอ่อนแอและพึ่งพิงตนเองไม่ได้ทั้งคู่ แต่ตามยุทธศาสตร์เศรษฐกิจพอเพียงที่ชุมชนพึ่งตนเอง ในขณะนี้จะสวนกระแสกับเศรษฐกิจโลกาภิวัตน์ และง่ายที่จะถูกมองว่าเป็น “การถอยหลังเข้าคลอง” แต่ทุกก้าวของการถอยหลังนี้ เราจะต้องอยู่ตลอดเวลาว่า นี่เป็นการถอยหลังกลับเพื่อวางรากฐานทางเศรษฐกิจ ให้แก่ชุมชนหมู่บ้านทั่วประเทศ ขึ้นใหม่ รากฐานทางเศรษฐกิจของยุทธศาสตร์นี้เน้นการเกษตรเน้นการพึ่งตนเอง เน้นการใช้ทรัพยากรในหมู่บ้านในท้องถิ่น และเน้นการใช้เทคโนโลยีพื้นบ้าน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการศึกษาเรื่องกระบวนการเรียนรู้เพื่อการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง: กรณีศึกษาปราชญ์เกษตรในเขตปฏิรูปที่ดิน ซึ่งมีลักษณะเป็นกระบวนการเรียนรู้แบบชุมชนที่ไม่มีระบบหรือขั้นตอนที่ตายตัว กระบวนการเรียนรู้ของแต่ละคนจะเกิดขึ้นจากปัญหา การพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาและข้อเสนอแนะทางการแก้ไขปัญหาดตนเอง แลกเปลี่ยนความรู้กันในชุมชน และมีการทดลองปฏิบัติเพื่อหาทางแก้ปัญหาที่ดีที่สุด (สิลาภรณ์ นาคพรพรพ. 2539 : 61-64) แต่ในกรณีของปราชญ์เกษตรในเขตปฏิรูปที่ดินจะมีความแตกต่างออกไป คือ มีเรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้ เพื่อการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของปราชญ์เกษตรในเขตปฏิรูปที่ดินมีขั้นตอนหลัก ๆ ที่ผู้วิจัยนำเสนอเป็นกรอบแนวคิดที่ใช้เป็นแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างกว้าง ๆ ที่ไม่มีระบบหรือขั้นตอนที่ตายตัว ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ของแต่ละคนมีเป้าหมายในการดำเนินชีวิตให้ดีขึ้น โดยได้รับรู้ข้อมูลจากสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์และมีคุณค่าสามารถนำไปแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัวได้อย่างยั่งยืน